

STATĚ

PROBLÉM PRAVDY VE STAROSEVERSKÝCH ZÁKONÍCÍCH¹

Jiří Starý

Pilát mu řekl: „Jsi tedy přece král?“

Ježíš odpověděl: „Ty sám říkáš, že jsem král.

Já jsem se proto narodil a proto jsem přišel na svět, abych vydal svědectví pravdě.

Každý, kdo je z pravdy, slyší můj hlas.“

Ale Pilát mu řekl: „Co je pravda?“

(Evangelium podle Jana 18.37–38)

Pilátovská otázka „Co je to pravda?“ trápila člověka odedávna a to zdaleka ne jen tam, kde šlo o Kristovo poselství, které se mělo pro pozdně antického a středověkého člověka stát pravdou pravd, nepochybnitelným základem lidského poznání, na němž se zakládaly všechny další pravdy hodné toho jména. Otázka, co je to pravda a jak ji poznat, od té doby stála a stojí v pozadí nesčetných filosofických, teologických a právnických diskusí, ale i zcela běžných každodenních rozhovorů. Otázka o to palčivější, že ve své podstatě nezodpověditelná. Nemusíme dlouho bádát nad krátkým mottem výše, abychom nahlédli, že pravda v Ježíšově smyslu, pravda náboženské vize, kterou musí nahlédnout „každý, kdo slyší hlas“ a jejímž svědectvím je Kristova smrt na kříži, je něco zcela jiného než pravda skeptického Římana, který se na vrcholu římské moci s nepřeslechnutelnou ironií ptá neznámého buřiče z periferie impéria, co považuje za *svou* pravdu. Pojmů pravdy je mnoho a to nejenom proto, že by mělo svou pravdu náboženství, filosofie, věda a právo. Můžeme bez nadsázky říct, že každá lidská kultura, hodná toho jména, vytvořila svůj vlastní pojem pravdy, který se s ostatními mohl v lecčems shodovat, v mnohém se od nich ale i lišil.

Tématem následující práce je pojem pravdy ve staroseverských zákonících doby vikinské (cca 800–1066) a skandinávského středověku (cca 1066–1397). Obě epochy rozhodně nepatří k dobám, které bychom si spojovali s vládou zákona, a evokují spíše hordy vousatých dobyvatelů, kteří bez ohledu na zákon i mrav pustošili tehdejší křesťanskou Evropu. Jenže množství zákoníků a jiného právního materiálu, které je z těchto dob dochováno, svědčí o tom, že zákonodárná činnost starých Severanů právě tehdy dosahovala vrcholu své aktivity. A pozornost, již věnují zákonu a soudním sporům severské ságy (ale třeba i hrdinské a mytologické básně) svědčí o významu, který měl zákon pro tehdejšího člověka. A protože znalosti o starém skandinávském právu nepatří k běžnému vybavení historiků (ba ani historiků práva), dovolíme si vlastnímu textu předradit krátký přehled jeho pramenů.²

Tyto prameny lze obecně rozdělit do dvou skupin. Mezi první patří texty právního charakteru, na prvním místě zápisy samotných zákoníků (*log*), v pozdějších dobách navíc

i královské edikty (ssev. *réttarbætr*, sg. *réttarbót*, dosl. „vylepšení práva“) a listiny, obsahující záznamy právních sporů či konkrétních právních úkonů.³ Vydávání a studium staroseverských zákoníků není nijak mladou disciplínou: jejich první tištěné edice pochází z přelomu 15. a 16. století, první vědecké práce o nich pak již z druhé poloviny 15. století. Edikty a zejména právní listiny stály naopak dlouho v ústraní vědeckého zájmu a teprve v poslední době začíná jejich studium přinášet překvapivá svědectví, která v lecčems výrazně opravují výsledky starších výzkumů.

Druhou velkou skupinu tvoří texty neprávní povahy, tj. různé typy ság (*soğur*, sg. *saga*) a příběhů (*þattir*, sg. *þáttir*), runové nápisy a básně skaldské (oslavné), hrdinské i mytologické, které obsahují řadu příležitostných zmínek o znění různých typů zákonů, jejich zavádění či rušení a jejich dodržování či porušování. Tyto texty pocházejí z různých dob a i jejich spolehlivost v závislosti na žánru značně kolísá. Na druhou stranu často obsahují informace, které bychom v zákonících samotných už z podstaty věci hledali marně, například zmínky o přijetí či odmítnutí některých zákoníků a konkrétních ustanovení obyvatelstvem či informace o tom, nakolik byl konkrétní zákon či zákoník v praxi dodržován či porušován. Proto se solidnější práce o staroseverském právu snaží opírat vždy o oba typy pramenů.⁴

Texty neprávní povahy se navíc v poslední době stávají důležitým pramenem v rámci studií tzv. „řešení konfliktů“ (*conflict-resolution* či *dispute-settlement*), oblíbených zejména mezi anglosaskými badateli. Zájem o tuto nezanedbatelnou oblast staroseverského společenského života je jistě oprávněný, neboť řešení konfliktů bylo důležitým procesem při udržování společenského smíru. A nikdo, kdo za svůj život přečetl byť i jen jedinou rodovou či královskou ságu asi nebude překvapen konstatováním, že doba vikinská a raná období skandinávského středověku byly v podstatě dlouhým sřetěžením konfliktů, ať už na úrovni osobní, rodové, společenské, náboženské či mezistátní. Neměly-li tyto konflikty zcela zahltit systém sněmovních soudů a neměly-li na druhou stranu dovést společnost do stavu naprosté anarchie, musely být řešeny v rámci mimolegálních smířčích dohod, při nichž se příliš nehledělo na znění zákoníků, a jejichž množství mnohokrát přesahovalo počet soudních sporů, řešených v souladu s platnými zákony.⁵

Tato skutečnost by ovšem neměla vést k zanedbávání studia zákoníků samotných. Musíme si totiž uvědomit, že role zákoníků šla podstatně dál než ke stanovování trestů za jednotlivé protizákonné činy a pravidel pro průběh soudních procesů. Zákoníky byly na pravidelně pořádaných sněmech přednášeny shromážděným svobodným mužům a řada obyvatel – speciálně třeba přednesem zákona pověřeni zákonopravci (*loğsoğumenn*, *loğmenn*, sg. *loğsoğumaðr*, *loğmaðr*) – uměla zákoníky či jejich části nazpaměť. Soudí se, že zákoníky do značné míry formovaly myšlení staroseverského člověka, a to zejména tam, kde se jednalo o abstraktnější témata, otázky sociální struktury, vztahů různých skupin obyvatelstva, ale třeba i chápání příbuzenských vazeb. Staří Skandinávci nepěstovali ani filosofii ani teologii a zákoníky byly (spolu s mýty, historií a poezií) jedněmi z mála obecně sdílených kulturních textů. Má-li tedy být cílem našich úvah *pravda*, jsou zákoníky velmi dobrým startovním bodem.

Staroseverské zákoníky lze rozdělit do dvou velkých skupin.⁶ Mladší z nich tvoří tzv. zemské zákoníky (*landsloğ*), tedy zákoníky, které středověkým skandinávským říším (Dánsku, Švédsku a Norsku) a dalším podmaněným územím (Island, Grónsko, Faerské ostrovy, Shetlandy, Orkneje) dávali jejich králové a jimi pověřeni úředníci v průběhu

13. a 14. století. Vzdor přímé návaznosti na starší skandinávský právní materiál v podstatě přebírají evropský křesťanský a feudální pohled na svět, člověka a společnost.

Hlavním polem našeho studia nicméně budou texty starší a podstatně komplikovanější, a sice zákoníky krajové. Krajové zákoníky byly z ústního přednesu zapsány v dlouhém časovém období mezi 11. a 14. stoletím, vznik jejich orální podoby je ale třeba klást do dob podstatně starších, u většiny z nich pravděpodobně již do doby vikinské. S výjimkou křesťanských oddílů, které do nich byly vloženy po christianizaci, představují autochthonní staroseverský a v některých případech pravděpodobně ještě starší, pragermánský právní materiál.⁷ Jen tak si lze vysvětlit, že se některá z jejich nařízení shodují s germánskými právními zvyklostmi, o nichž mluví v druhé polovině prvního století Tacitus ve své *Germanii*, jiná zase s nařízeními takzvaných barbarských zákoníků (*leges barbarorum*), tedy středověkých zápisů práva ostatních germánských etnik: Franků, Visigótů, Langobardů a dalších.⁸

Po obsahové stránce zachycují tyto zákoníky společenské poměry, které ve Skandinavii vládly před příchodem křesťanství a vznikem centralizovaných skandinávských států. Jejich název se odvíjí od toho, že okruhem jejich platnosti byly kraje, tedy okrsky, jejichž svobodní obyvatelé se sdružovali kolem tzv. zákonodárných sněmů (*logþing*), na nichž byly zákoníky přednášeny, pozměňovány a schvalovány. Ve své *Sáze o svatém Olafu* popisuje islandský historik Snorri Sturluson situaci ve Švédsku doby vikinské následovně (*ÓH* lxxvii):⁹

Každý kraj této země má svůj vlastní zákonodárný sněm (*logþing*) a vlastní zákoník (*log*), v mnohém odlišný [od ostatních krajů]. Nad každým zákoníkem bdí zákonopravce (*logmaðr*), který má velkou moc nad svobodnými sedláky, neboť zákonem je to, co se on rozhodne přednést (*kveða upp*).

Popis v jádru odpovídá ostatním zprávám z doby vikinské a tomu, co říkají zákoníky samy, což není překvapující, neboť Snorri právní poměry ve Švédsku ještě dobře znal a během svého pobytu ve Švédsku (1218–1219) byl hostem švédského zákonodávce Áskela Magnússona, na jehož popud byl písmem zapsán *Zákoník Západního Gautlandu*. Jen slova o autonomii zákonodárců a jejich moci rozhodovat, co bude zákonem jsou poněkud nadnesená. I to má svůj důvod: Snorri sám byl na rodném Islandu hned dvakrát zákonodárcem (1215–1218 a 1222–1231). Ve skutečnosti byl zákonopravce povinnen přednášet zákoník přesně tak, jak byl tradován a každý z účastníků sněmu mohl jeho přednes napadnout, pokud se domníval, že ho zná lépe.

Čemu naproti tomu moderní bádání přitakává prakticky bez výhrad je Snorriho závěrečná poznámka o tom, že zákonem je to, co zákonopravce na sněmu přednese. Pokud totiž při každoročním přednesu zákona nikdo z přítomných mužů přednesený text (*logsaga*) nezpochybnil, byl zákoník považován za sněmem schválený a platil dál v nezměněné podobě. Ve skutečnosti to tedy byl sněm – shromáždění svobodných mužů – kdo měl moc nad zákonem, a staroseverský právní systém bývá některými badateli trefně označován jako „sněmovní právo“ (*Thingrecht*).¹⁰

Je velkým nepochopením, bývá-li občas ještě dnes sněmovní právo označováno jako „demokracie“. Musíme si uvědomit, že staroseverská společnost poměrně striktně (a to samozřejmě i v zákonících) rozlišovala mezi otroky (*þrælar*, sg. *þræll*) a svobodnými muži

(sedláky, ssev. *bændr*, *karlar*, sg. *bóndi*, *karl*). A ti se zase svým postavením nemohli měřit s lokální aristokracií, hersy (*hersar*, sg. *hersir*), jarly (*jarlar*, sg. *jarl*) a lokálními králi (*konungar*, sg. *konungr*). Dokonce i na Islandu, který rodovou aristokracií *de iure* neznal a bývá v populární literatuře nejednou označován jako „první evropská demokracie“, existovala vrstva goðů (*goðar*, sg. *goði*), tedy lokálních vládců a kněží, jejichž práva a povinnosti byly zcela jiné než práva a povinnosti ostatních společenských vrstev. A to ani nemusíme zmiňovat tzv. závislé osoby (*ómagar*, sg. *ómagi*), které nevlastnily dostatečné množství dědičné půdy např. starce, nedospělé děti a ženy, dále obchodníky, rybáře a další obyvatele nevlastnící půdu vůbec, či třeba opovrhované skupiny obyvatel (žebráci, herci), k nimž zákon pochopitelně také přistupoval zcela jinak než ke svobodným mužům.

Je na druhou stranu pravdou, že skandinávský právní systém měl některé rysy, které ho přibližovaly velmi radikální demokracii, ba až anarchii. Svobodní muži mohli na zákonných sněmech měnit zákon zcela po libosti, nevázáni žádnými mocenskými ani náboženskými ohledy: aristokraté, králové ba ani islandští goðové nebyli při přednesu a schvalování zákona nijak zvýhodněni oproti ostatním. Kraje neměly žádnou centrální politickou ani náboženskou moc, žádný stálý soudní a vůbec žádný výkonný aparát. Vládla procesní a vykonávací svépomoc: členy soudních porot nominovali sami účastníci sporů, kteří také soudy sami vedli a dle vlastního uvážení předvolávali své svědky. Soudcům v porotě bylo předáno slovo až těsně před samotným rozhodnutím, kdy vybraný soudce pro ostatní shrnul celý případ a soudci hlasováním rozhodli o jeho výsledku, který pak jiný vybraný soudce sdělil účastníkům a přihlížejícím. Stal-li se svobodný člověk vítězem soudního sporu, musel sám zajistit vykonání trestu na odsouzeném. Jakou mohla mít v podobném systému hodnotu pravda?

1. Staroseverské slovo „pravda“, jeho etymologie a užití

Staroseverský pojem pro pravdu je *sannendi* či *sannindi*. Obě slova jsou průzračná kompozita, vytvořená formantem *-endi*, *-indi* od adjektiva *sannr*, „pravdivý“ (fem. *sonn*, neut. *satt*). Adjektivum samo je etymologicky odvozeno od zaniklého přítomního participia slovesa *vera* (ve starší podobě *vesa*), „být“, „existovat“, „trvat“. Jeho původ je prastarý, praindoevropský, o čemž svědčí jeho příbuznost se sánskrtským *sat* („pravdivý“), které je obdobným způsobem odvozeno od kmene *as*, „být“.¹¹ Pravdivé je to, co je, a kritériem pravdy je skutečnost.

Druhým důležitým výsledkem lingvistických výzkumů je zjištění, že „lež“ byla ve staré severštině (a v germánských jazycích obecně) již od počátku přítomna jako substantivum (*lygi*), u pravdy tomu bylo naopak: původní bylo adjektivum „pravdivý“ (*sannr*) a teprve od něj bylo sekundárně vytvořeno slovo „pravda“ (*sannendi*). Pravda, tedy souhrn faktického stavu věcí, je – přinejmenším z hlediska relativní chronologie – pozdní, abstraktní pojem, sekundárně vytvořený od konkrétní „pravdivosti“.¹²

Poslední informací, již nám poskytuje lingvistika je zjištění, že staroseverský termín pro pravdu je sekundární jmennou odvozeninou, zatímco výraz *lež* je primárním slovesným substantivem. „Lež je činností či výsledkem činnosti, zatímco pravda je abstrakcí, která označuje stav věcí, prostý jakékoliv činnosti.“¹³ S tím snad souvisí i skutečnost, že význam „lhát“ byl vyjadřován přímo slovesem (*ljúga*), zatímco význam „mluvit pravdu“ musel být (stejně jako v češtině) vyjadřován slovesnými frázemi (*segja satt*, *segja it sanna*, *tala*

satt atd.). Lhaní představuje autonomní lidskou činnost, zatímco mluvit pravdu znamená, vztahovat se k mimo nás existující abstraktní entitě.¹⁴

Tolik etymologie, tedy minulost. Jak však bylo v době vikinské slovo samo užíváno? Standardní lexika uvádí u slova (pomíjíme nyní právnické užití, o němž bude řeč později), kromě základních významů „pravdivý“, „pravý“ či „správný“ i význam „přesvědčivý“.¹⁵ Že je to, co je pravdivé, současně i pravé a správné nás asi stěží překvapí – slova jsou koneckonců etymologicky příbuzná i v češtině. Překvapivější je identifikace pravdy s přesvědčivostí, s níž – přinejmenším z našeho úhlu pohledu – zdaleka nemusí být ve shodě. Politik, který mluví přesvědčivě, nemusí ještě nutně říkat pravdu, zatímco mnozí jiní mají nezáviděníhodný talent pronášet pravdu takovým způsobem, že s nimi nikdo nesouhlasí. Pro staré Seveřany zjevně stála věc jinak: pravda pro ně představovala spíše sílu prosadit se u těch, k nimž byla pronášena. Kritériem pravdy pro ně nebyla shoda s realitou světa kolem nás ale spíše shoda s mentálním světem těch, k nimž mluvíme. Pravda není to, co je, ale to, v co ostatní (u)věří.

Tato přesvědčivost v sobě přitom zahrnovala nejen přesvědčivost slovní, ale i všechny další formy, jichž mohlo podobné přesvědčování nabýt. Obzvláště drastickým dokladem je v tomto ohledu *Drápa na Hákona Mocného*, oslavná báseň, již složil kolem roku 990 skald Hallfred Óttarsson na počest norského jarla Hákona Sigurðarsona, v letech 975–995 faktického vládce Norska.¹⁶

Pravdivá řeč mečů dala Óðinovu	pánu koní větru stromovlasou děvů.
-----------------------------------	---------------------------------------

Pocit mám, že vládce nevzdá se už snadno	– země pod ním leží – skvostné sestry Auða.
---	--

Ovládnutí Norska, které v praxi sestávalo z vojenské porážky a zčásti i vyhnání politických oponentů, je v básni popisováno jako jarlovo zmocnění se bohyně Země (*Jǫrð*), která byla v severské mytologii sestrou poloboha Auða a jednou z milenek nejvyššího boha Óðina.¹⁷ Pro nás je však nejdůležitější prostředek těchto „námluv“, totiž ona „pravdivá řeč mečů“ (*sannyrði sverða*), na níž se staroseverská představa pravdy ukazuje v obzvláště odkryté podobě, stejně jako její odlišnost od naší. Jako „přesvědčivý“ argument můžeme zbraň dobře označit i my. Jako „pravdivý“ ale jen stěží.

2. Pravda v zákonících

Viděli jsme, že lingvisté mluví o substantivu „pravda“ jako o pozdním pokusu abstraktně zobecnit konkrétní „pravdivost“. Tento závěr potvrzují krajové zákoníky beze zbytku, neboť slovo „pravda“ se v nich prakticky nevyskytuje, na rozdíl od pozdějších zemských zákoníků.¹⁸ Častá jsou naproti tomu dvě slova příbuzná: již zmíněné adjektivum *sannr* („pravdivý“) a sloveso *sanna* („učinit pravdivým“). Adjektivum *sannr* nacházíme nejčastěji v pevném spojení *kunnr ok sannr* („poznání a pravdivý“),¹⁹ jímž byl označován usvědčený pachatel a ve slovesné vazbě *gera satt* („udělat pravdivým“), jejíž význam byl „dokázat“ (byla-li předmětem žaloba) nebo „usvědčit“ (byla-li předmětem osoba). Význam slova *sannr* má tedy očividně co dělat s důkazním systémem staroseverského

práva: „usvědčený“ je ten, kdo je „dokázaný“ (dosl. „pravdivý“) a „usvědčit“, tedy „dokázat vinu“, znamená zcela doslovně „udělat ji pravdivou“.²⁰

Již tady bychom měli zpozornět a povšimnout si rozdílu mezi naší a staroseverskou představou. Pro nás je vina něčím, co se zakládá na faktickém zjištění skutkového stavu věci, který se soud za pomoci provádění důkazů snaží v rozsahu nezbytném pro rozhodnutí o vině zjistit. Takové zjišťování se samozřejmě může i nemusí povést a soud obžalovaného může uznat vinným, ale nemusí. Ale i tam, kde důkazy nedostačují, nemění to nic na „pravdivosti“ (byť soudem neprokázané) viny, právě proto, že tato pravdivost odkazuje ke skutkové, mimosoudní realitě. Vzniká samotným vykonáním skutku a existuje bez ohledu na verdikt poroty. Pro starého Seveřana tomu zjevně bylo jinak a pravda pro něj v soudní praxi byla něčím, co se „dělalo“ (*gera*) během soudního řízení.

Tento závěr potvrzuje i druhý v zákonících často užívaný termín, který má co dělat s pravdou, totiž sloveso *sanna*. To přímo odkazuje ke dvěma konkrétním aktům, které byly součástí staroseverského soudního procesu: ke svědectví a zejména k přísaze pomoci (*Bjark* iii.92; *NGL* i.320):

Obžaluje-li muž muže ze zlodějství, nařkne ho, že kradl, a přesně pojmenuje [ukradenou] cennost a muže, který ji má a řekne: „Ty jsi ukradl tento šperk tomuto muži.“ Pak nechť je obžalovaný prohlášen psancem, nemá-li dobrou pověst (*heimskviðr*). A to je dobrá pověst, jestliže ho k soudu následuje deset mužů, z nichž dva odpřisáhnou (*sverja*) na Knihu, že už o jeho dobré pověsti dříve slyšeli, a zbylých osm podpoří jejich přísahu (*sanna*).

Pod svědectvím²¹ si ovšem nesmíme představovat něco obdobného dnešnímu svědectví, při němž soudem předvolaný svědek vypovídá o projednávané věci a poté zodpovídá otázky soudu, obžaloby a obhajoby. Staroseverského svědka jmenoval (*nefna*) obžalovaný či žalující, který ho také během soudu povolával pouze za tím účelem, aby – obvykle ve formě pevně dané a z paměti naučené formule – potvrdil jeho verzi popisu toho, co se událo. Výslech svědků druhou stranou (o přihlížejících soudcích ani nemluvě) byl vyloučen. Ještě radikálnější byl případ přísazných pomocníků,²² jejichž jedinou úlohou bylo doslovně opakovat přísahu, již žalovaný či žalující prokazoval svou nevinou či vinnu svého protivníka. Příkladem může být žaloba Mǫrða Valgarðarsona a jeho svědků proti Flosimu Þórðarsonovi. Popis pochází ze *Ságy o Njálovi*, jejíž děj se odehrává na sklonku 10. století a zaznamenán byl ve druhé polovině století třináctého (*Nj* cxlii):²³

Nato [Mǫrd] pronesl tato slova: „Jmenoval jsem Þórodda svědkem a dále jsem jmenoval Þorbjǫrna svědkem toho, že jsem ohlásil nevyvolaný ozbrojený útok spadající pod zákon k tíži Flosiho Þórðarsona, k němuž došlo na místě, kde Flosi Þórðarson zaútočil na Helgiho Njálssona nevyvolaným ozbrojeným útokem spadajícím pod zákon, přičemž Flosi Þórðarson zranil Helgiho Njálssona zraněním do ledví či zraněním do morku kostí, z něž posla rána, která Helgimu přivodila smrt. Prohlásil jsem, že na základě této žaloby má být vyhoštěn ze země a prohlášen plným psancem, jemuž má být odmítnuta krmě, přeprava a jakákoli ochrana. Prohlásil jsem všechno jeho majetek za propadlý, z poloviny mně a z poloviny mužům z jeho čtvrti [= kraje], kteří mají dle zákona právo na majetek psance. Ohlásil jsem to před soudem čtvrti, k níž má být podle zákona podána žaloba. Ohlásil jsem to zákonným ohlášením. Ohlásil jsem to slyšitelným hlasem (*í heyranda hljóði*) ze Skály zákona. Ohlásil

jsem v létě útok a plné vyhnanství k tíži Flosiho Þórðarsona. Ohlásil jsem žalobu, jež mi byla rukoudáním předána Þorgeirem Þórissonem. V přednesu mé žaloby jsou všechna slova, která byla v jejím ohlášení. Tuto žalobu o psanectví vznáším k soudu východní čtvrti k pravomoci Jóna, jak jsem pravil, když jsem ji ohlašoval.“ Nato Mǫrd pokračoval: „Jmenoval jsem Þórda svědkem a dále jsem jmenoval Þorbjørna svědkem toho, že jsem ohlásil žalobu na Flosiho Þórðarsona ve věci toho, že zranil Helgiho Njálssona zraněním do ledví či zraněním do morku kostí, z něžž pošla rána, která Helgimu přivodila smrt, k čemuž došlo na místě, kde předtím Flosi Þórðarson zaútočil na Helgiho Njálssona nevyvolaným ozbrojeným útokem spadajícím pod zákon. Prohlásil jsem, že na základě této žaloby má být vyhoštěn ze země a prohlášen plným psancem, jemuž má být odmítnuta krmě, přeprava a jakákoliv ochrana. Prohlásil jsem všechen jeho majetek za propadlý, z poloviny mně a z poloviny mužům z jeho čtvrti, kteří mají dle zákona právo na majetek psance. Ohlásil jsem to před soudem čtvrti, k níž má být podle zákona podána žaloba. Ohlásil jsem to zákonným ohlášením. Ohlásil jsem to slyšitelným hlasem (*í heyranda hljóði*) ze Skály zákona. Ohlásil jsem v létě útok a plné vyhnanství k tíži Flosiho Þórðarsona. Ohlásil jsem žalobu, jež mi byla rukoudáním předána Þorgeirem Þórissonem. V přednesu mé žaloby jsou všechna slova, která byla v jejím ohlášení. Tuto žalobu o psanectví vznáším k soudu východní čtvrti k pravomoci Jóna, jak jsem pravil, když jsem ji ohlašoval.“ Svědci Mǫrdova ohlášení nato přistoupili k soudu a jeden z nich pronášel svědectví, v jehož platnosti byli oba zajedno – „že jmenoval Þórda svědkem a dále mě, který se jmenuji Þorbjørn“ – a nato jmenoval svého otce. „Mǫrð nás oba jmenoval svědky toho, že ohlásil nevyvolaný ozbrojený útok spadající pod zákon k tíži Flosiho Þórðarsona, protože zaútočil na Helgiho Njálssona, k čemuž došlo na místě, kde poté Flosi Þórðarson zranil Helgiho Njálssona zraněním do ledví či zraněním do morku kostí, z něžž pošla rána, která Helgimu přivodila smrt. Prohlásil, že na základě této žaloby má být Flosi vyhoštěn ze země a prohlášen plným psancem, jemuž má být odmítnuta krmě, přeprava a jakákoliv ochrana. Prohlásil všechen jeho majetek za propadlý, z poloviny sobě a z poloviny mužům z jeho čtvrti, kteří mají dle zákona právo na majetek psance. Ohlásil to před soudem čtvrti, k níž má být podle zákona podána žaloba. Ohlásil to zákonným ohlášením. Ohlásil to slyšitelným hlasem (*í heyranda hljóði*) ze Skály zákona. Ohlásil v létě útok a plné vyhnanství k tíži Flosiho Þórðarsona. Ohlásil žalobu, jež mu byla rukoudáním předána Þorgeirem Þórissonem. V přednesu jeho žaloby jsou všechna slova, která byla v jejím ohlášení a která jsou v našich svědectvích. Pronesli jsme své svědectví podle práva a jsme v něm oba zajedno. Pronášíme naše svědectví o ohlášení k soudu východní čtvrti k pravomoci Jóna, jak pravil Mǫrd, když ho ohlašoval.“

Sloveso *sanna*, jímž byla přísežná pomoc a svědectví označovány, bychom snad mohli přeložit českým „potvrdit“, doslova však znamená cosi jako „zopravdovět“. I zde tedy vidíme touž představu. Žaloba či odmítání viny nejsou samy o sobě pravdivé či nepravdivé, takovými je činí až akt, jímž jsou v průběhu soudního procesu potvrzeny či vyvráceny. To koneckonců potvrzují i jména božských patronek přísah: *Vár*, jméno staroseverské bohyně přísahy je příbuzné s německým *wahr* a českým *víra* a znamená tedy „Pravdivá“, či „Ta, již lze věřit“. *Syn*, jméno staroseverské bohyně popíracích přísah (*dula-eiðr*), s jejichž pomocí obžalovaný dokazoval svou nevinu, je pak etymologicky příbuzné přímo s adjektivem *sannr*, „pravdivý“.²⁴

Staroseverský právní jazyk byl již v době vzniku krajových zákoníků poměrně diferencovaný a v mnohém odlišný od běžně užívaného jazyka. Známe řadu slov (i tak běžných

jako třeba „syn“), které v řeči práva označovaly něco zcela jiného než v řeči hovorové a literární. U slova „pravda“ ale není těžké nalézt cestu od běžného významu k právnímu užití: obě modalita odkazují k představě pravdy jako toho, o čem jsme schopni ostatní přesvědčit, ať již za pomoci zbraně, slov běžného jazyka či formalizovanou mluvou soudního svědectví či přísahy. Proto nacházíme i v mimoprávní literatuře často obraty, jež blíže korespondují s jazykem zákoníků. „Přední svědci dosvědčují tuto výpověď“ (*framir vátтар sanna þau mól*), říká křesťanský skald Einar Skúlason v básni *Paprsek* (1153) o novozákonní historii letničního sestoupení Ducha svatého na apoštoly. Oněmi „předními svědky“ jsou v tomto případě samozřejmě evangelisté (Esk, *Geisli* 6,3–4).

3. Problém svědectví a přísahy

Svědectví a přísaha byly páteří staroseverského soudního procesu. Zmínili jsme, že staroseverské právo bylo charakterizováno svépomocí stran v soudním řízení: porota pouze naslouchala sporným stranám, které si pokoušely navzájem dokázat svou vinu či nevinu. Aby soud prováděl vlastní šetření, předvolával či dokonce vyslyšel svědky, bylo samozřejmě za takové situace vyloučeno. Užívání věcných důkazů zákony buď zcela vylučovaly, nebo ho povolovaly pouze ve specifických případech, obvykle jen tehdy, když se jedné ze stran nepodařilo získat žádné svědky či přísahy.²⁵ I potom však měly podobné důkazy menší váhu než svědectví a přísahy, z jejichž přednesu prakticky celý soudní proces sestával.

Je zřejmé, že podobný způsob vedení soudních sporů mohl, ba občas přímo musel vést k problémům. Sporné strany si své svědky a přísahy vybíraly samy a žádné zákonné nařízení jim nebránilo, vybrat si je mezi svými příbuznými, přáteli, spojenci a sousedy. Zákoníky v konkrétních nařízeních často obsahují poměrně podrobné popisy toho, jakých svědků je v případě konkrétního činu možnost použít, poznámky o objektivitě, nestrannosti či nepředpojatosti svědků či přísahy bychom v nich ale hledali marně (*Gul* §266; *NGL* i.87):

Nyní je ustaven soud. Oba účastníci necht' vyjmenují pět generací svých předků po otcovské linii, kteří vlastnili půdu, a šestého, který ji měl jako majetek i jako dědičnou půdu (*óðal*). Pak necht' žalobce předvede své svědky, jako první ty, kteří dosvědčí ohlášení jeho žaloby. Jestliže plně dosvědčí jeho slova, pak necht' předvede ponejprv ty, kteří dosvědčí, že předvolal žalovaného před soud. Jestliže plně dosvědčí (*berask*), pak necht' předvede svědky svého nároku (*kvǫðuvitni*), dva muže zrozené k vlastnictví dědičné půdy (*oðalbornir menn*). Je-li nyní předneseno (*borit*) i svědectví o nároku (*kvǫðuvitni*) a jeho žaloba se tak prokáže jako oprávněná (*rét*), pak necht' předvede ke svědectví o dědičné půdě (*óðalvitni*) tři otcovské svědky (*árofar*), kterým bylo nejméně dvacet let v době, kdy jejich otcové zemřeli. Svědectví o dědičné půdě mohou podávat pouze vlastníci dědičné půdy v onom okrese, v němž se nachází půda, na niž si dělá nárok. Nyní je předneseno svědectví o dědičné půdě (*óðalvitni*) a soudci mu půdu přisoudí. Ale obžalovaný odpoví, že – „jsi neměl nárok na tu půdu a tví svědci (*vátтар*) dosvědčili (*hafar borit*) falešně (*skrǫk*). A já mám víc jiných a lepších svědků, kteří pro mne budou svědčit a připomenou, co je pravdivé (*satt*).“ Pak necht' obžalovaný jmenuje svědky proti žalobě, čtyři otcovské svědky (*árofar*) a další pak necht' stvrdí (*san-*

na) jejich svědectví (*vitni*) přísahou. A tím, že má obžalovaný svědky proti rozsudku (*vitni í gegn*), dosáhne toho, že již vynesení rozsudek zruší (*rjúfa dóm*).

Jak vidíme, byl v očích zákona hodnověrným svědkem především ten, kdo byl v místě dobře znám, byl k němu vázán dědičnou půdou a pocházel z dobrého rodu. V jiných případech mohly přibýt požadavky na jiné osobní kvality, mj. dobré zastávání své společenské role, či dokonce pohlaví (*Gul* §28; *NGL* i.17):

A je-li žena obžalována z toho, že provozuje kouzla či zařikání, pak necht' je jmenováno šest žen. Necht' jsou to paní domu, o nichž muži ví, že jsou dobrými ženami, a tři z nich necht' stojí po její pravé ruce a tři po její levé ruce. Poté necht' svědčí (*bera vitni*), že žalovaná nezná kouzla ani zařikadla. A selže-li svědectví, pak necht' je odsouzena k vyhnanství.

Nevíme přesně, co pro staroseverskou ženu znamenalo být „dobrou paní domu“, ale velmi pravděpodobně něco podobného, jako v případě mužských svědků: být narozena jako svobodná ze svobodných rodičů a dalších předků, být manželkou vlastníka půdy a mít dostatek příbuzných a známých, kteří byli ochotni to dosvědčit před soudem. Podobné výčty projevují pozoruhodný nezájem nejen o případné vztahy mezi svědky a žalovanými (či žalujícími), ale i o informovanost o činu samotném. U svědků se obecně nepředpokládalo, že byli činu samotnému přítomni, ba ani to, že o něm byli informováni někým jiným než tou ze sporných stran, která si je zvolila za svědky. Některé krajové zákoníky sice znaly institut „očitého svědka“ (*sjónarvitni*, *ásynjar vitni*), ten byl ale považován za svědka náhodného a jeho svědectví příliš velkou váhu nemělo.²⁶ Největší důvěryhodnosti se naopak těšil tzv. jmenovaný svědek (*nefndarváttr*, pl. *nefndarvátтар*), což byla osoba, kterou jedna ze sporných stran formálně jmenovala (*nefna*) svědkem. V praxi to vypadlo tak, že žalobce či žalovaný svědka přizval a informoval ho o tom, jak – samozřejmě z jeho úhlu pohledu – k činu došlo, a označil (*kenna*) jeho viníky. Pěkný popis tohoto postupu najdeme opět v *Sáze o Njálvi*, když titulní hrdina Njáll Þorgeirsson popisuje svému příteli Gunnaru Hámundarsonovi, jak postupovat při žalobě proti původci zabití jeho bratra Hjörta:²⁷

„Nyní,“ pravil Njál, „sezvi sedláky ze sousedství místa činu a své vlastní sousedy, jmenuj je jako svědky (*vátтар*) a zvol před nimi Kola za původce zabití tvého bratra Hjörta, neboť tak je to dle práva. Pak ohlaš žalobu pro zabití proti Kolovi, přestože je mrtev. Pak jmenuj své svědky (*nefna vátta*) a vyzvi sousedy k jízdě na sněm, aby svědčili (*at bera um þat*), zda na vás žalovaní zaútočili, když byl Hjört zabit.“

Nemusíme být žádnými právníky ba ani logiky, abychom si ihned povšimli slabin, které v sobě podobný systém svědectví nesl. Řekli jsme, že staroseverští svědci a přísední pomocníci „činili pravdivou“ výpověď té ze stran, pro niž svědčili či přísahali. Jenže to, že byl svědek či přísední pomocník sousedem žalujícího, ba ani jeho dobrý rod, či vlastnictví dědičné půdy ještě určitě nezajišťovalo jeho pravdomluvnost. Přesto byli dle těchto kritérií svědci vybíráni a jejich svědectví akceptována, jak ukazuje třeba následující úryvek ze *Ságy o lidech z Eyru*, popisující incident, k němuž došlo na přelomu desátého a jedenáctého století v islandském Mávahlíðu. Gunnlaug Þorbjarnarson se nevrátí z večerní návštěvy

u Geirríðy, příbuzné goðiho Arnkela. Až pozdě v noci je nalezen před branou svého dvorce s tělem plným modřin a kusy masa odtrženými od kostí (*Eb* xvi):

Téhož jara v předvolací dny vyjel Þorbjörn do Mávahlíðu a předvolal Geirríðu před soud s nařčením, že je večerní jezdce [= čarodějka] a způsobila Gunnlaugova zranění. Žaloba přišla na sněm v Þorsnesu a goði Snorri se postavil na stranu svého švagra Þorbjörna, kdežto goði Arnkel podporoval obhajobu své sestry Geirríðy. O sporu měla rozhodnout dvanáctičlenná porota, ale ani Snorri, ani Arnkel nesměli vynést její výrok pro blízké příbuzenství s žalujícím a žalovaným. Byl tedy výrokem dvanácti pověřen Helgi, goði z Hofgarðu, otec Björna, který byl otcem Gesta, který byl otcem básníka Refa. Goði Arnkel předstoupil před soud a odpřisáhl při oltářním náramku (*vann eið at stallahring*), že [jeho sestra] Geirríð není vinna Gunnlaugovým zraněním. Spolu s ním přísahal (*vann eið*) Geirríðin syn Þórarin Černý a deset dalších mužů, načež vynesl Helgi osvobozující rozsudek a prohlásil Snorriho a Þorbjörnovu žalobu za zmatečnou [tj. nepodloženou], takže oba sklidili posměch.

Sága jasně naznačuje, že to, co rozhodlo o výsledku soudu, byla přísaha goðiho Arnkela a jeho jedenácti přísežných pomocníků a to vzdor tomu, že byl Arnkel Geirríðin bratr a v osudný večer se nacházel na svém dvorci v Bólstaðech, přibližně 25 kilometrů vzdušnou čarou od místa činu. Totéž můžeme předpokládat o ostatních mužích, kteří svědčili spolu s ním. Neproblematicky je akceptována přísaha Þórarina Černého, syna obžalované, zatímco Odd, syn chudé vdovy ze sousedství, který byl očitým svědkem Gunnlaugovy návštěvy v Mávahlíðu a doprovázel Gunnlauga po část zpáteční cesty, u soudu nesvědčí vůbec.²⁸

V jakém smyslu mohlo být takové svědectví považováno za pravdu? V následujícím se pokusíme shrnout, jak se k tomuto problému staví moderní badatelé a poté se pokusíme načrtnout vlastní odpověď.

4. Formalistická vysvětlení

Odpovědi moderních badatelů na tuto otázku lze vzdor jejich množství rozdělit zhruba do tří skupin: na vysvětlení formalistická, magicko-náboženská a sociomorální. První, formalistický přístup tkví v přesvědčení, že podobný problém je v horizontu staroseverské kultury anachronismem, že pro starého Seveřana zkrátka *bylo* pravdou to, co bylo odpřisáhnuto, či potvrzeno svědectvím, že si otázku po diskrepanci mezi odpřisáhnutým a skutečným vůbec nekladl a že ji do celé věci vnáší teprve římským právem odchovaný duch moderního badatele. Mj. Carola Gottzmann se domnívá, že staroseverští soudci „posuzovali konkrétní případy s ohledem na korektní formální provedení procesu. Otázky vlastního činu, skutkové podstaty, či dokonce otázky viny se jejich činností nijak netýkala. [...] Pravidla, která měla sloužit k nalezení práva, byla absolutizována. Ona sama byla základem pro rozhodnutí o tom, co je a není v souladu s právem. [...] Vzhledem ke skutečnosti, že právo bylo pojímáno jako čistě procesní právo, nebylo sněmovní právo [...] podmíněno ani subjektivně ani objektivně, nýbrž odviselo od zcela formálních faktorů. Stav práva byl navozen tehdy, byla-li dodržena procesní pravidla.“²⁹ A mnohé doklady poukazují na to, že podobným způsobem byla chápána i pravda. „Nabytí majetku je pravdivé“ (*sönn er fjárheimta*), říká jedna ze ság o získání dědictví soubojem, přičemž sdělení musíme chápat tak, že souboj proběhl podle všech formálních požadavků, které na něj

byly kladeny.³⁰ Když pohanští goðové při zahájení sněmu obětovali bohům, nasazovali si na paži oltářní náramek a slibovali, že všechny úkony, které jim přísluší, provedou „jak to dokáží nejsprávněji, nejpravdivěji a s nejvyšší úctou k zákonu“ (*réttast ok sannast ok helzt at lögum*), označovalo to právě dozírání na formálně bezchybný běh soudních řízení a dalších záležitostí – k ničemu víc neměli oprávnění.³¹ A naopak: řeklo-li se o výroku proneseném v průběhu řízení, že „je v něm málo práva“ (*fátt er rétt í*), znamenalo to nejen, že byl chybně přednesen, ale diskvalifikovalo to i jeho obsah (*Nj* xxii). Formální chybnost implikovala nepravdu. Pravda byla svou podstatou rituální a v souladu s ní bylo to, co vzniklo předepsaným jednáním.

Takové vysvětlení je sice elegantní, jednoduché a svým nehodnotícím přístupem dobře ladí s moderním pluralistickým světonázorem. Přesto je ale jen stěží slučitelné s tím, co o staroseverském právu víme. O tom, že pojem pravdy byl ve staroseverských zákonících založen formálně, jistě není třeba diskutovat.³² Jenže formalistická vysvětlení předpokládají, že soudci i přihlížející automaticky a bezvýhradně věřili tomu, co bylo odpřísáhnuto, což tak ale zcela jistě nebylo. Lze poukázat například na výše zmíněné svědectví o zabití Gunnarova bratra Hjörta, které je – z našeho úhlu pohledu – falešné, neboť, jak sága informuje, skutečným původcem Hjörtova zabití byl Nor Þóri. Sága sice referuje, že soudní proces skončil navzdory této skutečnosti Gunnarovým vítězstvím, neopomíná ale podotknout (*Nj* lxxv), že se těm, kdo znali skutečný průběh potyčky, zdál takový průběh sporu „podivný“ (*undarligr*) a poražená strana se vyslovila v tom smyslu, že je takový rozsudek „jistě po právu“ a „snad v souladu se zákonem, [...] ale je těžké se mu podrobit“.³³ Že podobný způsob dokazování může vést k neradostným výsledkům, si tedy dobře uvědomovali již staří Seveřané sami. Stěží co to vyjadřuje s větší skepsí než staroseverské přísloví „Lže dobře, kdo lže se svědky“.³⁴

Formalistická vysvětlení staroseverského důkazního systému jsou jistě akceptovatelná v tom smyslu, že byl pro starého Seveřana soudní formalismus zárukou platnosti na soudu přednesených tvrzení. Ve svém (implicitním či explicitním) předpokladu, že byl starý Seveřan příliš primitivní na to, aby si povšiml rozdílu mezi formální přijatelností a realitou, se ale zcela jistě mylí. Staří Seveřané si byli tohoto rozdílu dobře vědomi, a jestliže se soudního formalismu přesto drželi, musíme pro to hledat hlubší vysvětlení než poukazy na samospasitelnost soudní procedury. Jak říká Raffaele de Giorgi: „norma je *pravdivá*, její pravda ale není čistě logické povahy. Norma sice platí, protože je logicky pravdivá, ale pravda, která v ní přichází ke slovu, je současně určením ontologicky založené hodnoty, z níž vychází premisy této normy. Pravdivost normy je bezprostředně vázána na *hodnotu* a norma je logickou pravdivostí této hodnoty. Taková pravda pak vykazuje charakter nutnosti.“³⁵

Řečeno srozumitelněji: byli-li si účastníci soudních sporů a soudci vědomi, že se svědectví či přísaha mohou rozcházet s mimosoudní realitou, *proč* jim přikládali takovou víru? Či slovy de Giorgiovými: která hodnota byla tak pevně spojena s přednesem přísah a svědectví, že kvůli jejímu dosažení stálo za to obětovat představu pravdy jako souladu s realitou?

5. Magická a náboženská vysvětlení

S možnou odpovědí na tuto otázku přišla religionistika a srovnávací historie náboženství. Ve své slavné studii *Kletba, přísaha, bohové* z roku 1937 shromáždil německý

badatel Walther Heinrich Vogt výskyty jmen severských bohů v textech přísah a z těchto dokladů učinil jednoznačný závěr: přísaha byla pro staré Seveřany náboženským fenoménem a falešně slibující se měl co obávat božského trestu.³⁶ A roku 1955 postuloval nizozemský badatel Martin Cornelis van den Toorn závěr ještě radikálnější: slib původně nebyl fenoménem náboženským ale magickým a odkazoval tak do ještě hlubších vrstev kulturní paměti. Ten, kdo falešně přísahal či svědčil, vyvolával svým slibem k životu moci, které ho i bez předpokladu božského trestu pronásledovaly a nakonec i zničily.³⁷ Právě tato „náboženská“ či „magická sankce“ dávala svědectví a přísaze jejich sílu, která přesahovala hranice pouhého práva a zajišťovala jejich platnost. Falešné svědectví či přísaha na sebe v očích tehdejšího primitivního člověka vázala trest a strach z něj nutil svědky a přísazné pomocníky, aby vypovídali pravdivě.³⁸

Ani této teorii nemůžeme upřít značnou přesvědčivost. Naprostá většina dochovaných staroseverských přísah pohanského období přímo odkazuje k bohům či jiným numinózním mocnostem³⁹ a nejstarší křesťanské přísahy se zdají být jejich obdobou.⁴⁰ *Mladší Edda* Snorriho Sturlusona při popisu charakteru a působnosti jednotlivých staroseverských bohů výslovně zmiňuje, že Vár, bohyně slibů, „mstí porušení přísah“. Přísahy dochované v *Sáze o lídech z Jezerního údolí* a *Sáze o Egilu Skallagrímssonovi* obsahují formulí, která stanovuje, že ten, kdo je poruší, má mít „hněv bohů“ (*goða-gremi*).⁴¹ Vazbu k náboženství můžeme sledovat i na rituální rovině: citovali jsme doklady, že při některých přísahách bylo vyžadováno mít na ruce tzv. „oltářní náramek“ (*stallahríng*), který patřil k výbavě pohanských svatyní.⁴² Spolu s několika málo dalšími přečiny je v mytologickém básnictví zmiňováno porušení přísahy jako čin, který je vystaven zásvětnímu postihu (*Vsp* 38):

Tam zřela brodit	tíživé proudy
vrahy i křivé	přísežníky (<i>meinsvarar</i>)
a ty, kdo druhým	svedli družky;
tam vysával Níðhogg	vyhaslá těla
a vlk trhal muže	– ví někdo víc?

Pro tezi o magickém původu slibu zase svědčí třeba tzv. „sebeproklínací formule“, které popisovaly, co má postihnout toho, kdo poruší přísahu, a které známe z pohanských i křesťanských přísah, doložených v literárních i právních textech. Za všechny mluví třeba tzv. *Přísežný výrok*, stojící na pomezí pohanství a křesťanství a dochovaný jak v literárních dílech tak v textu některých zákoníků. Jeho závěr zní:⁴³

Však ten z vás dvou, kdo
pošlape sjednaný smír
či zlomí složený slib

[...]

Ten necht' se vyhýbá
křesťanům, kostelům,
kněžím i kaplím,
pohanským mužům, domům i jeskyním,
každému světu krom podsvětního.

Pozdvižená, aliterovaná řeč podobných formulí, stejně jako evokace podsvětí jako jedi-
ného místa, k němuž křivopřísežník přísluší, jasně dokazují numinózní zasazení textu.
Stejným směrem poukazují v jiných přísahách zmínky o tom, že křivopřísežníka budou
štvát a „kousat“ (*bíta*) jeho vlastní sliby. Podobná místa skutečně svědčí o představě přísahy
jako moci, která porušitel uvolní a přivolá:⁴⁴

Tak ať skončíš	jaks Gunnaru kdysi
přísahou slíbil (<i>eið svarði</i>)	a opakovals často,
při jižním slunci	Óðinově skále,
pelestech lůžek	a prstenu Ulla (<i>Ullar hringi</i>).

Jenže ani magické a náboženské teorie přísahy nevysvětlují všechno. Jak Walther Hein-
rich Vogt sám ve své studii podotýká: „Co se odehrávalo v náboženském rámci, bylo lid-
skou záležitostí.“⁴⁵ Bohové, zejména někteří, jistě stáli k přísahám, v úzkém vztahu, těžko
však mohli bdít nad obsahem každé konkrétní přísahy. Jak uzavírá opět Vogt, „podstatný
vztah mezi slibovnou mocí a právním obsahem slibu nelze ve staroseverských přísahách
najít“.⁴⁶ Staří Seveřané byli navíc extrémně pragmaticky smýšlející lidé a je otázka, jaké
uspokojení jim mohlo přinést vědomí, že se ten, díky jehož nepravdivé přísaze byli při-
praveni o majetek či vypovězení do vyhnanství, bude v blíže neurčené budoucnosti brodit
kdesi v podsvětí.⁴⁷ Už proto, že svědek či přísežný pomocník ve skutečnosti nebyl pravým
viníkem, neboť své svědectví či přísahu nepoměřoval vlastní znalostí skutečného stavu
věcí, nýbrž tím, co mu sdělil účastník sporu, pro něž přísahal. Jestliže přísahající či svědek
bezchybně zopakoval jeho sdělení, byla jeho přísaha „pravdivá“ a on mohl těžko dělat víc.
A kdyby byl strach z potenciálního trestu za odchýlení se od (svědkovi neznámé) reality
tak silný, jak tvrdí advokáti podobných vysvětlení, pak se tím spíš musíme ptát, *proč*
byli svědci ochotni se mu vystavit svou výpovědí o dějích, o jejichž skutečném průběhu
nemohli mít tušení.

Tyto problematické stránky staroseverského přísežného systému poměrně výstižně shr-
nují křesťanské kritiky přísežné pomoci, mj. jedno ustanovení *Železného kování*, prvního
islandského zemského zákoníku, který vstoupil v platnost ve druhé polovině 13. století
(*Járns* §49; *NGL* i.276):

Zdá se nám též v očích Boha povážlivé, aby tam, kde pronáší muž přísahu (*sverja*), kterou
má povinnost odpřisáhnout (*svara*) ve vlastním sporu, všichni ostatní slibující doslova opa-
kovali jeho přísahu (*sverja eptir*), ačkoli nevědí, jestli přísahají (*sverja*) pravdivě (*satt*), či ne.
Proto tu chceme provést změnu, aby totiž odpřisáhl ten, kdo vede spor, sám za sebe plnou
přísahu (*sveri fullan eið*) a přísežní pomocníci potvrdili (*sanni*) z jeho slibu jen to [co mohou],
a vyhradili si přitom, že to, co slibují (*sverja*), je to nejpravdivější (*sannari*), čeho jsou si před
Bohem vědomi.

Text argumentuje z pozice, která není té dnešní až zas tolik vzdálena.⁴⁸ Přísaha může
být pravdivá jenom proto a natolik, nakolik se zakládá na faktických znalostech toho, kdo
ji pronáší. Ty jsou ale možné jenom díky tomu, že je pravda objektivně (rozuměj „v Boží
mysli“) existujícím stavem, který mají svědectví a přísahy vlastně jenom vypovědět. Niko-
liv náhodou se právě v době, z níž pochází citované ustanovení, v době nástupu králov-

ské a křesťanské legislativy, objevují ve Skandinávii nezávislá vyšetřovací kolegia, občas příznačně označovaná jako *sannindamenn* („muži pravdy“), jejichž cílem bylo z pověření soudu, mimo rámec svědectví a přísahné pomoci pátrat po tom, jak se ten který čin skutečně odehrál.⁴⁹ A opět nikoliv náhodou se právě v této době objevuje představa, že by při soudním řízení nemělo být dovoleno přísahat oběma stranám, ale pouze té, „u níž se soudcům zdá, že je její tvrzení pravdivější“.⁵⁰ Představa objektivní pravdy tu přirozeně ústí v představu, že pravda je pouze jedna, a že tedy – pokud přísahají obě strany – přísahá jedna z nich nutně falešně. Jenže v krajoých zákonících, proti nimž se královská křesťanská legislativa obrací, tomu zjevně bylo jinak.

S tím, že byla přísaha v pohanské a ranně křesťanské Skandinávii náboženským fenoménem, jistě není třeba polemizovat, ale problém její pravdivosti to neřeší. Ochota svědků přísahat o věcech, o nichž neměli zdání, a ochota soudu akceptovat podobné přísahy ukazuje, že musíme hledat i jiné příčiny.

6. Sociomorální výklady

O odpověď na tuto otázku se pokouší výklady sociomorální. Ty upozorňují na skutečnost, že staroseverské svědectví a přísahná pomoc, byly již ze své podstaty svědectvím *o osobě* a mohli bychom je tedy označovat jako *testimonium ad personam* a nikoliv svědectvím *o sporné záležitosti* (*testimonium ad causam*). Svědek jmenovaný účastníkem sporu svým vystoupením nesvědčil o tom, jak věc proběhla, ale o své důvěře v jeho čest. A takové svědectví samozřejmě zprostředkovaně zvyšovalo důvěryhodnost toho, co účastník sporu před soudem pronesl. Obdobně důvěřovala porota cti svědků a přísahných pomocníků, pochopitelně za podmínky, že splňovali výše zmíněná kritéria omezující jejich výběr. Staroseverský systém svědectví a přísahné pomoci, tak byl vlastně systémem delegované důvěryhodnosti a cti. „Můžeme tedy akceptovat závěr, že základem přísahné pomoci byla pouze důvěra. V každém případě se po přísahných pomocnících nic víc nepožadovalo. Ale víra se obvykle na něčem zakládá. [...] Navíc to musela být poměrně silná důvěra, jinak by svědek pravděpodobně svou přísahu odmítl vykonat. [...] Je zjevné, že většina lidí nebyla nakloněna přísahat o věcech, o nichž nebyli opravdu přesvědčeni.“⁵¹

Ani této interpretaci nemůžeme upřít značnou přesvědčivost a existuje celá řada dokladů, které jsou s ní v dobrém souladu. Třeba skutečnost že ten, kdo byl usvědčen z falešného svědectví (*skrþkváttir*) mohl být dle některých zákoníků zbaven práva nadále přísahat a svědčit před soudem, zjevně proto, že ztratil důvěryhodnost a o jeho cti nepanovalo příliš vysoké mínění.⁵² „Přísahní pomocníci nebyli žádní svědci v dnešním smyslu slova. Přísahná pomoc pro jednu ze stran sporu nepředpokládala žádnou bezprostřední znalost projednávaného činu. Šlo o to, nasadit pro tuto stranu svou čest [...].“⁵³ Jenž ani tato interpretace sama k vysvětlení nestačí. Trestání svědků a přísahných pomocníků totiž – z našeho pohledu – opět nepostihovalo toho, kdo vědomě nasadil svou čest za nepravdivou věc, ale toho, kdo zkrátka a dobře uvěřil nesprávnému člověku. Navíc by bylo velmi těžko prokázat, že bylo pro staré Seveřany lhaní něčím vyloženě nečestným. Jistě nebylo předmětem obdivu, ale na účelové lži se obecně hledělo dosti shovívavě. To koneckonců dobře dokazuje i výše zmíněný příklad ze *Ságy o Njálovi*: oba strůjce falešného svědectví, Njála Þorgeirssona a Gunnara Hámundarsona, totiž sága popisuje jako obdivované a ctěné osoby. Njál je v její dikci vzorem moudrosti, Gunnar zase statečnosti, a nikde se nedočítáme o tom,

že by jejich vážnost celým incidentem s falešným svěděním nějak utrpěla. Právě naopak: sága výslovně zmiňuje, že „Gunnarova čest [výhrou v soudní při] ještě stoupla a všichni se shodovali v mínění, že se mu na jihu Islandu nikdo nemůže rovnat“ (*Nj lxvi*). Morální dilema, povstávající z faktu, že byly svědectví a přísahy akceptovány jako pravdivé, ač z našeho pohledu pravdivá být nemusely, tkví evidentně hlouběji.

7. Slovo a pravda

Viděli jsme, že žádné ze tří navržených pojetí není schopno zcela vysvětlit vážnost, již se staroseverské svědectví a přísaha těšily, zejména pak jejich vztah k pravdě a schopnost činit tvrzení jedné ze soudních stran pravdivým. Proto bychom v závěru naší studie rádi představili ještě jeden způsob, jímž lze tento problém nazírat. Jeho cílem není nahradit předešlé tři interpretace, které si bezpochyby mohou nárokovat jistou pravdivost, ale spíše je doplnit. Naše vysvětlení se zakládá na právním významu *nahlas proneseného slova*.

To není samo o sobě nijak překvapující zjištění. Zmínili jsme, že vlastním médiem zákonů byla mluvená řeč: médiem jejich tradování z jedné generace zákonopraců na druhou, ale i médiem jejich zvěřejňování a schvalování, které bylo reprezentováno každoročním přednesem zákoníků na zákonodárném sněmu. Novela (*nýmæli*) nabývala platnosti tím, že ji úřadující zákonopraci po tři následující léta zařazovali do svého přednesu zákona. Nepřekvapí, že když byla tato praxe na sklonku křesťanského středověku pozvolna měněna, dělo se tak na nátlak církve, tedy z křesťanského (a potažmo dnešního) náhledu na pravdu.⁵⁴

Význam orality pro staroseverské zákonodárství bývá občas vysvětlován čistě praktickými důvody, totiž tím, že předkřesťanská skandinávská kultura neznala písmo a zákony tedy nebylo možno tradovat jinak než právě ústně. To je ovšem velký omyl. Staří Seveřané prokazatelně znali a užívali runové písmo již od poloviny druhého století našeho letopočtu.⁵⁵ Nikoliv ovšem k zápisu zákonů. Známe sice několik runami zapsaných ustanovení, ale jejich počet je tak malý, že musel být podobný zápis příležitostnou výjimkou, která měla zvláštní důvod. Hlavní větví tradice byla zjevně tradice ústní. Známe sice jeden kompletně dochovaný, runami zapsaný zákoník, totiž tzv. *Codex Runicus* (*AM 28,8^{vo}*) obsahující *Skánský zákoník*. Jedná se ale o poměrně pozdní rukopis (2. pol. 13. st.), navíc o opis latinkou psaného originálu. Nereprezentuje tedy pravděpodobně doklad rané písemné tradice zákoníků ale spíše pozdní mocensko-antikvární zájmy svých tvůrců.⁵⁶ Zdá se tedy, že důvody k ústnímu tradování zákoníků nebyly pouze praktické, ale že byla oralita se zákonem spojena pouty hlubšími, ač z dnešního pohledu ne tak zřejmými.⁵⁷

K obdobným výsledkům vedou analýzy role mluveného slova v konkrétních právních úkonech, např. žalobě. Přímo v zákonících nacházíme místa, která požadují, aby byl pokutou postižen ten, kdo se zmylil či přerekl při přednesu žaloby.⁵⁸ Takový chybný přednes starý Seveřan na rozdíl od nás nevnímal jako omyl ale jako přečin. A toto chápání zase sugeruje představu, že samo pronesení nahlas dávalo tvrzení závažnost a platnost, již by jinak nemělo. Svědci přednesu právně závazných formulí jsou označováni frází *heyrandi vátтар*, „slyšící svědci“ (*Nj xxiv*). V přísěžných formulích nebylo neobvyklé, brát rýmovanou frází za svědky „všechny ty, kdo má slova slyší“ (*allra þeira, er orð mín heyra*).⁵⁹ Stejným směrem ukazuje i obsesivní potřeba starých Seveřanů zdůrazňovat při přednesu všech možných i nemožných právně závazných tvrzení (žalob, přísah, svědectví či jiných

pevných formulí), že je vyřkli „slyšitelným hlasem“ (*í heyranda hljóði*). Kupř. ve výše citovaném svědectví ze *Ságy o Njálovi* je tato fráze zopakována hned třikrát.⁶⁰

Se svědectvími a přísahami tomu bylo nejinak. Krajobové zákoníky sice příležitostně připouští, aby svědci podávali svědectví prostřednictvím jeho zápisu runovým písmem, například jsou-li němí, či pokud jim pachatelé trestného činu vyřizli jazyk.⁶¹ Obecně však platila zásada, že se svědectví pronášejí vždy ústně a to třeba i v případě tak důležitých aktů, jako bylo vymezování státních hranic. Dokument o stanovení hranic mezi Norskem a Švédskem, dochovaný mezi starými norskými zákoníky, popisuje, jak bylo na základě výpovědi svědků sporné území zvané Herjardal roku 1268 přičleněno k Norsku:⁶²

Toto bylo dosvědčeno a odpřísáhnuto (*borit ok svorit*) na herjardalském všelidovém sněmu ve Sveigu o zemské hranici a vytyčení hranic mezi říšemi švédského a norského krále. [...] Tuto zemskou hranici dodržovali lidé z Jamtalandu a Helsingjalandu od té doby, co byly osídleny země a ta platila pro ty, kdo ji z obou stran přecházeli. Hranice jde na severu mezi Finmarkou a Raudabergem po rozvodí a probíhá po pohoří Kjöll na jih tak, že polovina horstva spadá na západ do Gjoðvíku a polovina k Hrafnafellu. [...] Tak dosvědčil (*bar vitni*) Þórð z Trosavíku a s ním jedenáct starců, že Herjardal poprvé osídlili muži z Norska a to při této příležitosti: Žil muž jménem Herjólf Hornbjótr, který nosil zástavu před norským králem Hálfdanem Černým [† ca 860]. Ten na sebe přivolal králův hněv a uprchl na východ do Švédska ke králi Qnundovi [1. pol. 9. st.]. Byl od krále přátelsky přijat, ale poté se mu znelíbil, neboť ležel s jeho příbuznou, která se jmenovala Helga. Herjólf uprchl znovu na západ do říše norského krále, do údolí, které tehdy bylo zcela pusté, a které je nyní nazýváno Herjardal. Tam se i s Helgou usadili a vybudovali stavení na místě, které se nyní nazývá Sljárósvölly. Jejich synem byl Hákon Sokol, jeho synem Fróði, jeho synem Herlaug Hornstigi, jeho synem Þóri Drógi, jeho synem Þorbjörn Makarkálfir, jeho synem Þorbjörn Starý, jeho synem Dag, jeho synem Ljótr, který jako první vystavěl v Herjardalu kostel, jeho synem Þóraldi, jeho synem Hrafn, jeho synem Eilíf Tappimann, jeho synem Björn, jeho synem Þórð, jeho synem Hafþóri a jeho synem Ásúlf. Toto je hranice mezi Jamtalandem, Finmarkou a Helsingjalandem [...].

Ještě radikálněji svědčí o síle mluveného slova některá další ustanovení o pronášení právně závazných formulí. Některé zákoníky kupříkladu zakazují opakovat jednou pronesenou přísahu a sugerují tak představu, že co je jednou nahlas proneseno, platí, aniž by s tím pronášející sami mohli co dělat.⁶³ Obzvláště bizarní příklad v tomto směru podává jedna z rodových ság, odehrávajících se na Islandu na přelomu desátého a jedenáctého století. Jedna z postav tu lstí přiměje druhou, aby sama pronesla formuli, jíž by se obnovilo soudní řízení, v němž dříve zvítězila. Vzdor okolnostem pronesení formule je soudní řízení znovu otevřeno – „zcela podle práva“ (*er sá rétt*), jak komentuje sám podvedený a jak dokládají korespondující pasáže v zákonících.⁶⁴ „Sám jsem se předvolal před soud“ (*stefndi er mér sjálf*), lamentuje později nešťastník nad svým nepředloženým proslovem (*Nj xxiii*).

Zdánlivě paradoxní skutečnost, že pronesení výroku (samozřejmě ne kýmkoliv a kdykoliv) je argumentem pro jeho pravdivost, konečně potvrzují i okolnosti skládání přísah, jak jsou popisovány v samotných zákonících. Staří Severané znali mnoho typů soudních přísah, přičemž o typu použité přísahy rozhodovala závažnost činu, o němž se ve sporu

jednalo. Ale na rozdíl od křesťanského práva, v němž dodávalo přísaze váhu zejména doprovodné jednání (dotýkání se kříže, relikvie svätce, mrtvého těla, Bible atd.), hrálo u starých Seveřanů při klasifikaci přísah hlavní roli společenské postavení a zejména *množství* přísežných pomocníků. Známe sice přísahu bez pomocníků (*einseiðr*, *einseiði*, *eineiði*), kdy přísahal pouze účastník sporu sám, ale při vážnějších typech přečinů byla potřebná přísaha tří, tj. vlastního účastníka pře a dvou přísežných pomocníků (*lýrittareiðr*). Se vzrůstající závažností činu následovala šestinásobná přísaha (*grímueiðr*), sedminásobná přísaha (*sefttareiðr*), dvanáctinásobná přísaha (*tylftareiðr*), čtyřadvacetinásobná přísaha (*tvatylftareiðr*) a posléze i šestatřicetinásobná přísaha (*þratylftareiðr*), při níž text přísahy stvrzovalo třicet pět přísežných pomocníků.⁶⁵

Prísloví o stokrát pronesené lži, která se stává pravdou, staří Seveřané neznali, pravděpodobně by ho však na rozdíl od nás pochopili zcela doslovně, pokud bychom samozřejmě mluvili o lži nahlas vyslovené. V následujícím se alespoň krátce pokusíme nastínit proč.

8. Spor o písemná svědectví

Při hledání vysvětlení se ovšem musíme uchýlit do dob podstatně pozdějších, v nichž začal být fenomén ústního svědectví a přísahy problematizován a počala se objevovat jeho konkurence v podobě písemných dokladů a listin. Důvod je jednoduchý. Staroseverské zákoníky byly svou podstatou insitní texty, které pouze zřídka obhajovaly či byť i jen zmiňovaly právní principy, které stály v jejich pozadí. Tato situace se samozřejmě prudce změnila v okamžiku, kdy bylo staroseverské právní myšlení konfrontováno s myšlením cizím, jež reprezentovalo na prvním místě církví prosazované kanonické právo. Církev se přitom pokoušela prosadit principy kanonického práva nejen při správě svých vlastních záležitostí, ale i tam, kde docházelo k právnímu kontaktu církevních institucí a mimo církev stojících jednotlivců, přičemž se dostávala do konfliktu se staroseverským právním citem.

Klasickým příkladem byly donace majetku a zejména dědičné půdy klášterům. Církev v takových případech vyžadovala písemný záznam o provedené transakci, zatímco staroseverské zákoníky podmiňovaly převod půdy provedením tradičního rituálu zvaného *skautning*.⁶⁶ Dárce či prodejce umístil hroudu země z pozemku do cípu pláště (ssev. *skaut*) obdarovaného či kupujícího, přičemž byl plášť přidržován svědky. Ti hráli při celém rituálu klíčovou roli, neboť vyskytly-li se později spory ohledně vlastnictví půdy, rozhodovaly v nich právě svědectví a přísahy. Odlišnost církevních a světských nároků na pravoplatnost převodu vedla k řadě problémů, z nichž jedním byl i konflikt psaného a ústního svědectví.⁶⁷ Průběh celého konfliktu lze poměrně snadno sledovat na příkladu Dánska díky výzkumu dánských donačních listin, jež provedl roku 2011 Michael Gelting, z jehož analýz budeme v následujícím vycházet. Lze přitom předpokládat, že poměry v ostatních skandinávských zemích se příliš nelišily.

Za rok christianizace Dánska bývá obecně považován rok 960, kdy přestoupil ke křesťanství dánský král Harald Gormsson zvaný Modrozub (958–986). Křesťanství bylo v té době v Dánsku záležitostí nemnoha obyvatel, ale zdá se, že v následujících dobách vzdor příležitostným propadům (mj. pohanský revival za Haraldova syna Svena Vidlovouse) víceméně kontinuálně upevňovalo svou pozici. Vzdor tomu je první donací, o níž byl vystaven světský písemný doklad, až dar Nikuláse Pétrssona, který roku 1211 věnoval

půdu premonstrátskému klášteru ve Væ.⁶⁸ Listina zmiňuje jako záruku své pravosti na prvním místě „svědectví dobrých mužů“ (*testimonium bonorum virorum*), což je překlad obratu *vitni góðra manna*, jež užívají při převodech půdy staroseverské zákoníky.⁶⁹ Jednalo se o muže, kteří dostáčovali zákonným nárokům na takové svědectví, jež se zřejmě příliš nelišily od těch, jež popisuje výše citovaná pasáž *Zákoníku sněmu v Guli*. Teprve poté je v Nikulásově donaci zmíněno i svědectví listin (*testimonium litterarum*). Pořadí zjevně není náhodné, neboť dánské zákoníky té doby jasně postulují, že v případě žaloby o určení vlastníka půdy je přijímáno pouze ústní svědectví a přísaha s přísahnými pomocníky. Jak uzavírá Gelting „psané listiny mohly nanejvýš stimulovat paměť svědků transakce, ale hledíme-li na literu zákona, zůstávaly v jádru marginálním fenoménem“.⁷⁰

Církev reagovala na tento stav dvojím způsobem. Na jednu stranu se musela – nechtěla-li se výslovně postavit do opozice k zákonu – podřídit a právní tradici akceptovat. Na základě dopisu skánského arcibiskupa Anderse Sunasona (1201–1228) papeži Innocenci III (1198–1216) byl tento rituál roku 1198 pod názvem *scotatio*, skotace uznán jako v očích církve právoplatný akt, vešel roku 1234 do *Liber Extra*, shromažďující oficiální dekretály, a stal se součástí kanonického práva. Odrazem tohoto aktu je zejména ve druhé polovině třináctého století narůstající množství církevních listin o nabytí majetku, obsahujících poznámku, že v průběhu darování či koupě byla provedena zákonem požadovaná skotace se svědky.⁷¹

Současně však nelze přehlédnout, že tento stav vzbuzoval jen malé nadšení mezi klérem, který „zkoušel užívat nejrůznějších prostředků, jimiž by autoritu svých listin zvýšil“.⁷² Příznačné jsou příležitostné komentáře v některých donačních listinách, pokoušející se bagatelizovat význam rituálu a ústních svědectví poznámkou, že bylo jejich provedení po vystavení odpovídajících listin vlastně „nadbytečné“ (*ex superhabundanti*). Že tomu tak reálně nebylo, nicméně jasně dokazuje pečlivé zaznamenávání provedení rituálu a přítomnosti svědků v těchto listinách.⁷³ Pod povrchem doutnající rozpor vyrazil na povrch při pokusu o změnu církevního práva ve Skáněy, o niž se roku 1245 pokusil arcibiskup Jákob Erlendsson. Jeho cílem bylo přiblížit dánské církevní právo současnému evropskému kanonickému právu, přičemž jedním z prostředků mělo být odtránění tradiční dvanáctičlené poroty (*tylfarkviðr*), která rozhodovala na základě jmenovaných svědků a přísah a jejíž výrok měl přednost před písemnými doklady a výpověďmi očitých svědků. To vyvolalo otevřené, ponejprv slovní a posléze i násilné konflikty mezi sedláky a arcibiskupem, jejichž výsledkem bylo zrušení všech úprav skánského církevního práva provedených Jákobem i předchozími arcibiskupy a jeho návrat do podoby, v níž bylo roku 1171 schváleno skánskými sedláky.⁷⁴

Důraz na oralitu zákona byl během celého sporu obrovský. Záznamy uvádějí, že první reakcí sněmu na arcibiskupovo oznámení o zamýšlené změně byla žádost, aby bylo okamžitě přečteno staré církevní právo z roku 1171, „a to nikoliv jednou, nýbrž několikrát, aby si ho bylo možno zapamatovat“, což muselo být u církevního práva, jež obvykle nebylo tradováno ústně, zdůvodnění dosti neobvyklé.⁷⁵ Proto někteří badatelé popisovali tento spor jako „vzpouru analfabetů“, vracejíce se tak k utilitaristickému vysvětlení, že vážnost ústního svědectví a přísah vycházela prostě a jednoduše z toho, že užívání písemných dokladů nebylo v nevzdělané společnosti vrcholného středověku obvyklé. Jenže dochované doklady o znalosti a užívání písma v této době ve Skandinávii a speciálně v dánském Skáněy ukazují chybnost tohoto názoru. Daleko spíš se zdá, že podobné incidenty předsta-

vovaly srážku mezi církevním a staroseverským chápáním závažnosti obou typů dokladů a jejich vztahu k pravdě – přinejmenším k té, s níž soudy operovaly. Tvrdošijné lpění na ústním svědectví a přísaze jakožto jediném prostředku k nacházení pravdy je tedy třeba chápat jako „vědomou ideologickou volbu, založenou na představách o posvátnosti kolektivně pronesené slibu. [...] Byl to vývoj dánských světských zákonů, [...] který svým pojetím orální, kolektivní formy slibu jako klíčového důkazu vytvořil ve třináctém století dilema zejména pro církevní vlastníky půdy.“⁷⁶ Zmíněnou „posvátnost“ kolektivně pronesené slibu ovšem musíme – po výše řečeném – chápat spíše metaforicky.⁷⁷ Pronesený slib nezískával svou platnost nějakou náboženskou sankcí, ale díky prostému přesvědčení, že řeč lidského hlasu je závažnějším dokladem než řeč pergamentu a inkoustu, vyjádřeno příměji, že slovo muže váží víc než cár papíru. Tvrzení, které nás může překvapit, stojí-li na v současnosti běžné představě pravdy jako shody s realitou, ale na němž není nic nerealistického, akceptujeme-li staroseverskou představu pravdy jako slova, které má sílu přesvědčit ty, kdo mu naslouchají.

9. Závěr

Představa pravdy jako „přesvědčivosti“ v kontextu soudního řízení, konkrétně jako přesvědčivosti svědectví a přísah, se nám na první pohled musí jevit jako náchylná k mocenské i jiné manipulaci a tedy jen málo funkční. Tato výhrada by se ale starým Seveřanům jevila navýsost problematická a to hned ze dvou důvodů. Tím prvním byl fakt, že pro starého Seveřana byl soudní spor do značné míry právě sporem mocenským. „Skutečnost, že právní procesy byly hluboce závislé na vzájemných mocenských poměrech sporných stran, nelze přisuzovat slabosti zákona, ale spíše jednoduchému faktu, že neexistoval státní aparát, který by hranici mezi silou stran a kontrolou právního procesu vymezil.“⁷⁸ Pravda navíc ani nemohla být pokládána za něco soudem manipulovatelného prostě proto, že nebyla něčím, co by předcházelo soudním procedurám samotným. Pravdivost vytvářela síla mluveného slova a přesvědčení těch, kdo ho pronášeli. Proto hrály takovou roli vlastnosti těch, kdo svědčili či přísahali, ač se často nejednalo zrovna o ty vlastnosti, které bychom si s pravdivostí spojovali my. Zatímco pro nás je pravdivost určována vztahem mezi řečeným a realitou, u starých Seveřanů se jednalo o vztah mezi řečeným a osobou, která přísahu či svědectví vyslovila.⁷⁹ Rozhodovalo osobní přesvědčení svědků či přísežných pomocníků a jejich ochota podstoupit svědectví či přísežný rituál. Abychom užili slov na počátku citované pasáže z *Janova evangelia*, bylo snad toto pojetí pravdy bližší pravdě těch, kdo „slyší hlas“, ač s tím rozdílem, že v onom hlase neslyšeli slovo náboženského zjevení, ale odhodlanost těch, jimž stojí za to věřit.⁸⁰

Když Nietzsche v knize *Mimo dobro a zlo* hloubá nad smyslem morálních kritérií ve starých kulturách, dochází k závěru: „Je nasnadě, že morální hodnotová označení byla všude nejprve spojována s *lidmi*, a teprve odvozeně a později s *jednáním*: proto je vyslovené přehmatem, vycházejí-li historikové morálky z otázek jako ‚proč bylo soucitné jednání pochváleno?‘“⁸¹ A pravdivost nebyla žádnou výjimkou. Na rozdíl od nás, kteří hodnotíme pravdivost osoby na základě pravdivosti jejich výroků, byla pro archaického člověka pravdivost výroku určena pravdivostí toho, kdo jej pronesl.⁸² Dle jednoho ze staroseverských zákoníků mají být do vyšetřovacích kolegií „jmenováni lidé pravdiví, a nikoliv lidé nepravdiví“ (*sannindamenn [...] ok ei ósannindamenn*).⁸³ První, co nás při četbě

podobných míst napadne, je samozřejmě otázka, jak poznat, kdo je onen „pravdivý“, ne-li na základě toho, co říká. Na což by pravděpodobně starý Seveřan okamžitě odpověděl otázkou, jak my poznáme pravdivost tvrzení, ne-li podle pravdivosti toho, kdo jej pronáší. A celé série definic pravdy, jež západní filosofie a věda vytvořily a opět odvrhly, naznačují, že by nebylo snadné na tuto otázku odpovědět.⁸⁴ Staroseverský soudní systém založený na svědectví a přísěžné pomoci, přitom dle názoru historiků práva za tím naším svou funkcí a predikovatelností svých rozhodnutí nijak nezaostával.⁸⁵

Výrazná odlišnost ve významu jednoho z nejzákladnějších slov práva a lidského života vůbec by nás mohla překvapovat. Musíme si nicméně uvědomit, že staroseverská právní kultura se vyvíjela mimo hlavní proud evropského zákonodárství, v době vikinské ještě zcela bez vlivů antického či středověkého křesťanského práva. A co je možná ještě důležitější, nezanechala po sobě mimo Skandinávii příliš mnoho stop. „Dánské zákony“ (*Danalog*), které daly v desátém století jméno vikiny obsazenému území na severu Anglie (mod. angl. Danelaw) nepřežily dobu vikinskou a zákoník, který dal dobyté Anglii roku 1018 dánský král Knut Mocný, byl spíše systematizací starších anglosaských zákonů. V Anglii tak po severských zákonících (kromě nemnoha dalších termínů) zbylo právě jenom slovo „zákon“, staroseversky *log*, odtud staroanglicky *lagu* a v moderní angličtině pak *law*.⁸⁶ Na úrovni jednotlivých termínů zůstal i vliv severského práva v Normandii, Skotsku, Irsku či na Sicílii, neboť vikinští a normanští dobyvatelé obsazená území neudrželi na dostatečnou dobu, a pokud ano, pak většinou přizpůsobili své zákony zákonům těchto zemí. Snad jediným reliktem staroseverského právního myšlení, který se ve větší míře dočkal rozšíření je tak institut *umboðsmanna* (*umboðsmaðr*), který se sice stal součástí právního řádu ve více než sto zemích světa, pohříchu ale až v moderní době, o čemž svědčí jeho novošvédská podoba *ombudsman*. Za takové situace je ale odlišnost moderních a staroseverských pojmů spíše nutná než překvapivá.

Když chtěl Hans Hattenhauer ve svých *Evropských dějinách práva* demonstrovat, jak cizí byl modernímu myšlení středověký juridický význam slov „pravda“ a „skutečnost“, ocitoval ze spisu Řehoře z Tours vypravování o franckém knězi, který – pozoruje na soudu jakýsi nekonečný spor – nakonec netrpělivě vykřikl: „Co se unavujeme dlouhým mluvením? Ať se zjistí pravda o věci pomocí skutečnosti! Ať se zapálí oheň pod hrncem a vrhne se prsten do vařící vody. A kdo jej vyndá, o tom necht' je prokázáno, že sleduje pravou víru.“⁸⁷ Jeho návrh byl přijat.

Stěží bychom dnes našli v Evropě soud, který by jako kritérium pravdivosti akceptoval podobný obřad. Měli bychom se proto mít na pozoru, pokládat pojem pravdy, jak se v dnešním evropském myšlení a soudnictví ustanovil, za ten jediný možný. A staroseverský pojem pravdy, ač zásadně odlišný od středověkého, o němž mluví Řehoř, je od toho našeho přinejmenším stejně vzdálený.⁸⁸

Použité zkratky

Právní texty

- AUG* Altnorwegens Urfehdebann und der Geleitschwur, ed. Vogt 1936.
Bjark Staré norské městské právo (*Bjarkeyjarrétt*, mod. nor. Den ældre Bylov, [Den ældre] Bjarköret), viz *NGL* i.

<i>Frost</i>	<i>Zákoník sněmu ve Frostě (Frostuþingslög, mod. nor. Frostatingsloven), viz NGL i.</i>
<i>Grg i</i>	<i>Šedá husa (Grágás), viz ILFT.</i>
<i>Grið</i>	<i>Smírčí záruka (Griðamál), viz AUG, s. 188–191.</i>
<i>Gul</i>	<i>Zákoník sněmu v Guli (Gulapingslög, mod. nor. Gulatingsloven), viz NGL i.</i>
<i>ILFT</i>	<i>Islandernes lovbog i fristatens tid, ed. Finsen 1852.</i>
<i>Járns</i>	<i>Železné kování (Járnsíða, chybně též Hákonarbók), viz NGL i.</i>
<i>Jb</i>	<i>Zákoník Jóna Einarssona (Jónsbók), viz MHLI.</i>
<i>Landsl</i>	<i>Zemský zákoník Magnúse Hákonarsona (Landslög Magnúss Hákonarsonar, mod. nor. Magnus Lagabøtes landslov), viz NGL ii.</i>
<i>ME</i>	<i>Zemské právo Magnuse Erikssona (Landslög Magnúss Eiríkssonar, mod. šv. Magnus Erikssons Landslag), viz SGL x.</i>
<i>MHLI</i>	<i>Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island, ed. Halldórsson 1904.</i>
<i>NGL</i>	<i>Norges gamle love indtil 1387 i–v, ed. Rudolf Keyser et al. 1846–1895.</i>
<i>Reg</i>	<i>Šedá husa, Královský kodex i–ii (Grágás, Codex Regius), viz Grg i.</i>
<i>SGL</i>	<i>Corpus iuris Sveo-Gotorum antiqui (Samling af Sveriges gamla lagar) i–xiii, ed. Schlyter 1827–1877.</i>
<i>Tryggð</i>	<i>Přísežný výrok (Tryggðamál), viz AUG, s. 166–177.</i>
<i>Ögl</i>	<i>Zákoník Východního Gautlandu (Eystra-Gautalög, mod. šv. Östgötalagen), viz SGL ii.</i>

Mimoprávní texty

<i>Akv</i>	<i>Stará píseň o Atlim (Atlakviða in grænlenzka), viz Edda.</i>
<i>DR</i>	<i>Danmarks Runeindskrifter, ed. Jacobsen – Moltke 1941.</i>
<i>Eb</i>	<i>Sága o lidech z Eyru (Eyrbyggja saga), ed. Gering 1897.</i>
<i>Edda</i>	<i>Starší Edda, ed. Neckel 1927.</i>
<i>Eg</i>	<i>Sága o Egilu Skallagrímssonovi (Egils saga Skallagrímssonar), ed. Jónsson 1894.</i>
<i>ESk, Geisli</i>	<i>Einar Skúlason, Paprsek (Geisli), viz Skjald.</i>
<i>Glúm</i>	<i>Sága o Víga-Glúmu Eyjólfssonovi (Víga-Glúms saga), ed. Þorláksson 1880.</i>
<i>Hfr, Hákd</i>	<i>Hallfred Óttarson vandraðaskáld, Drápa na Hákona Mocného (Hákonar-drápa), viz Skjald.</i>
<i>HH ii</i>	<i>Druhá píseň o Helgim, vítězi nad Hundingem (Helgakviða Hundingsbana qnnur), viz Edda.</i>
<i>Hom, Il</i>	<i>Homér, Ílias, ed. Munro – Allen 1908.</i>
<i>Hrafnk</i>	<i>Sága o Hrafinkelovi, knězi Freyjevě (Hrafnkels saga Freysgoða), ed. Baetke 1952.</i>
<i>Laxd</i>	<i>Sága o lidech z lososího údolí (Laxdæla saga), ed. Kålund 1896.</i>
<i>Ldn</i>	<i>Kniha o záboru země (Landnámabók), ed. Jónsson 1925.</i>
<i>Nj</i>	<i>Sága o Njálovi (Njáls saga), ed. Jónsson 1908.</i>
<i>Skjald</i>	<i>Den norsk-islandske skjaldedigtning, ed. Jónsson 1912–15.</i>
<i>Snorri, Gylf</i>	<i>Snorri Sturluson, Gylfiho oblouzení (Gylfaginning), ed. Jónsson 1900.</i>
<i>Snorri, ÓH</i>	<i>Snorri Sturluson, Sága o svatém Olafu (Óláfs saga helga), ed. Jónsson 1966.</i>
<i>Vatn</i>	<i>Sága o lidech z Jezerního údolí (Vatnsdæla saga), ed. Jónsson 1934.</i>
<i>Vsp</i>	<i>Vědmino proroctví (Völuspá), viz Edda.</i>

Poznámky

- 1 Tato publikace byla vytvořena s finanční podporou grantu GA ČR č. P401/12/0872, název: Staroseverské zákony a zákoníky, řešeného na FF UK.
- 2 Pro stručné poučení o právní situaci ve Skandinávii doby vikinské a skandinávského středověku lze v češtině doporučit Kadečková, H.: Dějiny skandinávských literatur I. Středověk. Praha, Karolinum 1993 a Falada, D.: Právní dějiny Skandinávie. In: Seltenreich, R. a kol.: Dějiny evropského kontinentálního práva, 3. vydání. Praha, Leges 2010, s. 463–476. Pro podrobnější studium pak Starý, J.: Zákon a řád u starých Seveřanů. In: Starý J. – Antalík, D. – Vítek, T. (ed.): Zákon a právo v archaických kulturách. Praha, Herrmann a synové 2010, s. 295–344 a zejména Starý J.: „Zákonem necht' je budována zem...“ Staroseverské zákony a zákoníky. Praha, Herrmann & synové 2013. Z novějších zahraničních publikací si zaslouží zmínku zejména znamenité shrnutí Dietera Straucha (Strauch, D.: *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500*. Berlin – New York, de Gruyter 2011), které se však bohužel věnuje pouze historii staroseverských zákoníků a analýzu jejich obsahu ponechává stranou.
- 3 Staroseverské ekvivalenty použitých literárních, právních a jiných pojmů uvádíme v dalším pouze výběrově, v nejobvyklejších a normalizovaných podobách.
- 4 Znamenitým příkladem je Miller, W. I.: *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law and Society in Saga Iceland*. Chicago – London, University of Chicago Press 1990.
- 5 Pro různé formy mimosoudního vyrovnání (dohoda, arbitráž, samosoud atd.) viz Miller, W. I.: *Bloodtaking*, s. 261–299. Srv. dále např. Sigurðsson, J. V. – Pedersen, Fr. – Berge, A.: *Making and Using the Law in the North*, c. 900–1350. In: Lottes, G. et al. (ed.): *Making, Using and Resisting the Law in European History*. Pisa, Plus 2008, s. 47–56 či Gottzmann, C. L.: *Njáls saga*. Rechtsproblematik im Dienste sozio-kultureller Deutung. Frankfurt am Main – Bern, Peter Lang 1982, s. 209–231. Pro počty smírčích dohod a soudních procesů v době vikinské viz Heusler, A.: *Strafrecht der Isländersagas*. Leipzig, Duncker & Humblot 1911, s. 40–41 a Miller, *Bloodtaking*, s. 236. Pro dobu skandinávského středověku pak Heusler, A.: *Fehdewesen der Sturlungenzeit* [= *Abhandlungen der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften* 1912, Phil.-hist. Kl.]. Berlin, Reimer 1912, s. 20.
- 6 Pro účely této studie ponecháváme stranou městské zákoníky, profesní zákoníky (tj. zákoníky vikinských válečnických bratrstev a obchodních sdružení) a družinické zákoníky. Všechny byly určeny relativně malým skupinám obyvatel. Věnovat se nebudeme ani právním textům postihujícím úzce vymezené lidské aktivity, např. soubojovým zákoníkům (*hólmgongulög*) nebo námořním zákoníkům (*farmannalög*). Stranou našeho zájmu zůstanou (s jednou výjimkou) i mezistátní smlouvy, které se svou formou a závazností zákoníkům často blížily.
- 7 To ukazuje již jejich jazyk: slova přejatých z cizích jazyků (staré angličtiny, staré sasštiny, staré fríštiny, středodolnoněmčiny a latiny) je minimum a bez výhrady se týkají křesťanských a královských záležitostí, v některých případech pak i nových forem obchodního práva (věznění dlužníků atd.). Viz Ruthström, B.: *Nordic Language History and Legal History*. In: Bandle, O. et al. (ed.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, Berlin – New York, de Gruyter 2002, s. 347–350. Srv. Sigurðsson, J. V. – Pedersen, Fr. – Berge, A.: *Making and Using the Law*, s. 39 a von See, K.: *Altnordische Rechtswörter*. Philologische Studien zur Rechtsauffassung und Rechtsgesinnung der Germanen, Tübingen, Max Niemeyer 1964, s. 16–17, 19.
- 8 Viz Drew, K. F.: *The Barbarian Kings as Lawgivers and Judges*. In: Hoyt, R. s. (ed.): *Life and Thought in the Early Middle Ages*. Minneapolis, The University of Minnesota Press 1967, s. 7–29 a Brink, S.: *Law and Legal Customs in Viking Age Scandinavia*. In: Jesch, J. (ed.): *Scandinavians from Vendel Period to the Tenth Century*. Woodbridge, Boydell Press 1991, s. 87–127.
- 9 Ve Švédsku se zcela či fragmentárně dochovalo devět krajových zákoníků (*Upplandský zákoník*, *Sudrmannalandský zákoník*, *Vestmannalandský zákoník*, *Helsingjalandský zákoník*, *Dalekartliský zákoník*, *Zákoník východního Gautlandu*, *Zákoník západního Gautlandu* [ve dvou verzích, starší a mladší], *Gotlandský zákoník* a *Smålandský zákoník*). Ztraceny jsou zákoníky krajů Næríki a Vermaland. V Norsku se zcela či fragmentárně dochovaly všechny čtyři krajové zákoníky (*Zákoník sněmu v Guli*, *Zákoník sněmu ve Frostě*, *Zákoník sněmu v Eiðsifě* a *Zákoník sněmu v Borgu*), stejně jako tři dánské krajové zákoníky (*Jutský zákoník*, *Skánský zákoník* a *zákoník ostrova Selundy* opět ve dvou verzích, jako *Valdemarův selundský zákoník* a *Erikův selundský zákoník*). Island, ač do 13. století samostatný stát, byl ze správního hlediska jedním jediným krajem a měl proto jediný zákoník zvaný *Šedá husa*.
- 10 Viz Gottzmann, *Njáls saga*, s. 280–283.
- 11 Viz Frisk, Hj., „Wahrheit“ und „Lüge“ in den indogermanischen Sprachen. In: Hjalmar Frisk, *Kleine Schriften zur Indogermanistik und zur griechischen Wortkunde*, Göteborg, Almqvist & Wiksell 1966, s. 3–4, 33.
- 12 Frisk, Hj., „Wahrheit“ und „Lüge“, s. 3, 10, 32–33.
- 13 Frisk, Hj., „Wahrheit“ und „Lüge“, s. 32–33.
- 14 Frisk, Hj., „Wahrheit“ und „Lüge“, s. 33.
- 15 Viz *hafsa e-t fyrir satt*, „überzeugt sein von etw.“ (Baetke, W.: *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur*. Berlin, Akademie Verlag 1993, s.v. *sannr*. Korespondující substantivum m. *sannr* může znamenat i „přesvědčení“ (Fritzner, J.: *Ordbok over det gamle norske Sprog I–IV*. Oslo, Trygve Juul Møller 1954, s.v. *sannr* m.).

- 16 *Hákr* 3–4. U králů, jarlů, zákonopraců apod. uvádíme dobu vlády, u ostatních osob pak datum jejich narození a úmrtí.
- 17 Opis „vládce koní větru“ označuje ve skaldské poezii vládce námořních flotil, zde jarla Hákona.
- 18 Na 370 stranách, jež mají v klasické Keyserově edici čtyři norské krajové zákoníky se slovo pravda vyskytuje celkem dvakrát (*Gul* §2, *NGL* i.1; *Frost* i§13–14, *NGL* i.124). Dva v Norsku vytvořené zemské zákoníky (*Zemský zákoník Magnúse Hákonarsona, Železné kování*) a královské edikty naproti tomu obsahují slovo jedenáctkrát.
- 19 Adj. *kunnr* znamená „rozpoznaný“.
- 20 Elmar Seebold podotýká, že náběh k podobnému významu nacházíme i v ostatních germánských dialektech, plně rozvinut je ale jen ve staré severštině. Např. ve významu „průkazně vinný“ užívaly západogermánské a východogermánské dialekty odvozenin germánského kořene *skal*, doslova „dlužný“. Vycházely tedy prvotně z představy trestu, na rozdíl od staroseverského označení, jež – jak uvidíme níže – zohledňovalo především procesní formality, jež vedly k prokázání viny (Germanisch **sanþ-/sund-* „siend, wahr“. *Die Sprache* 15, 1960, s. 26).
- 21 Svědek byl obvykle označován slovem *vátrr* (pl. *váttar*), *vitni* (pl. *vitni*) či *vitnismadr* (pl. *vitnismenn*), svědectví jako *váttasaga* (pl. *váttasögur*) či opět *vitni*. Staroseverské právo znalo celou řadu různých typů svědků, potřebných pro různé právní akty, např. tzv. „ohlašovacího svědka“ (*lýsingarvátrr*, pl. *lýsingarváttr*), který dosvědčoval, že poškozený ohlásil trestný čin a že podal žalobu. Viz Larson, L. M.: *Witnesses and Oath-Helpers in Old Norwegian Law*. In: Taylor, Ch. H. – La Monte, J. L. (ed.): *Anniversary Essays in Medieval History by Students of Charles Homer Haskins*. Boston – New York, Houghton Mifflin 1929, s. 133–156.
- 22 Jejich označení v různých zákonících se lišila, obvykle však vycházela z pojmu pravdy (např. *sannanarmenn*, sg. *sannanarmadr*; *sönnunarmenn*, sg. *sönnunarmadr*; *sannaðarmenn*, sg. *sannaðarmadr*). Jedinou mně známou výjimkou bylo označení *fangavátrr* (sg. *fangavátrr*), jež doslova znamenalo „vázání svědkové“ a odkazovalo tak k faktu, že přísední pomocníci byli v tom, co u soudu pronášeli, pevně vázání k jedné ze sporných stran.
- 23 „Zranění do ledví či do morku kostí“ či častěji „do mozku, do ledví či do morku kostí“ bylo právníkem označením těžkého zranění, tj. zranění, při němž zbraň pronikla do nitra břišní dutiny, do vnitřní tkáně kostí nebo lebku dovnitř hlavy.
- 24 Viz Frisk, Hj., „Wahrheit“ und „Lüge“, s. 6–7, 33 a Seebold, *Germanisch *sanþ-/sund-*, s. 31–33.
- 25 Viz např. *Gul* §149 (*NGL* i.59), *Frost* xiv§10 (*NGL* i.252), *Frost* xiv§12 (*NGL* i.252–3), *Frost* iv§39 (*NGL* i.169), *Gul* §149 (*NGL* i.59); *Frost* xiv§10 (*NGL* i.252).
- 26 Viz Larson, *Witnesses and Oath-Helpers*, s. 139–40. Navíc mohl často svědčit pouze o sekundárních faktech, tj. nikoliv o činu samotném (viz Beckman, N.: *Våra medeltida domaregler*. *Arkiv för nordisk filologi* 34, 1918, s. 159).
- 27 *Nj* lxv. Termín „původce zabití“ nevolím náhodně, staroseverské zákony odlišovaly vraždu (*morð*, *morðverk*, *morðvíg*, *morðingjaverk*) a zabití (*víg*); občas překládáno též jako „ubití“. Vrah (*morðvargr*, *morðingi*), tedy ten, kdo zabití formálně neohlásil či nezakryl tělo zabitého mohl počítat s podstatně přísnějším trestem než původce zabití (*vegandi*, *bani*), tedy ten, který obě tyto podmínky splnil.
- 28 *Kniha o záboru země*, která popisuje touz scénu, líčí průběh přísah mírně odlišně. Rozsudek zde pronáší Arnkel a přísahá pouze syn Þórarin, výsledek řízení je ovšem identický (*Ldn* cxxx). V zájmu objektivit je nicméně třeba podotknout, že v dalším běhu ságy se skutečně prokáže Geirríðina nevina, když se k zodpovědnosti za útok na Gunnlauga přízná Oddova matka Katla (*Eb* xx).
- 29 Gottzmann, *Njáls saga*, s. 104–105.
- 30 *Nj* viii, xxiv. Dodržením tohoto souboru ustanovení, tzv. „soubojového zákona“ (*hólmgongulög*), se zákonný souboj (*hólmganga*) odlišoval od prostého souboje (*einvígi*). Viz Bø, O.: *Hólmganga und einvígi*. *Scandinavian Forms of Duel*. *Medieval Scandinavia* 2, 1969, s. 132–148; Ciklamini, M.: *The Old Icelandic Duel*. *Scandinavian Studies*, 35, 1963, s. 174–194.
- 31 *Land cecliii* Totéž později slibovali i goďové křesťanští, samozřejmě bez oběti. Viz *Reg* §25 (*Grg* ia.46); *Reg* §45 (*Grg* ia.78–79), *Reg* §46 (*Grg* ia.79) a *Reg* §47 (*Grg* ia.81).
- 32 Jediný, kdo se pokusil tuto skutečnost popřít a dát slovu „pravda“ navzdory lingvistickým i právním analýzám význam „skutečný stav věcí“ byl Klaus von See (Altnordische Rechtswörter, s. 226–227). Pro kritiku jeho názorů viz Seebold, *Germanisch *sanþ-/sund-*, s. 27.
- 33 *‘Rétt mun þetta víst, segir Morðr [...] ‘Lög hafð þér at mæla, segir Morðr, ‘þó at hart sé undir at búa’ (Nj lxvi)*. Další příklad, kdy formálně bezchybné svědectví vyvolá (oprávněné) podezření, a přesto je akceptováno, uvádí *Sága o lidech z Lososího údolí*. Týká se ztroskotání lodi při němž umírají mj. i čtyři příbuzní z téže rodiny. Kdo se stane dědicem celého majetku záleží na pořadí v němž se utopí a Þorkel Rauða-Bjarnarson, jeden z kandidátů na dědictví, nelení a přesvědčí jediného přeživšího, aby vypovídal v jeho prospěch: „Zpráva o utonutí Þorsteina Surta a ostatních lidí, kteří tam ztroskotali, se rozšířila široko daleko. Jakmile se to dozvěděl Þorkel, poslal hned pro Guðmunda, onoho muže, který se jediný z celé posádky zachránil. Když Guðmund přišel k Þorkelovi, uzavřel s ním Þorkel tajnou dohodu, že Guðmund podá zprávu o utonutí těch lidí v pořadí, jaké mu Þorkel sám udá. Guðmund to slíbil. Potom si od něho Þorkel vyžádal svědectví o celém neštěstí v přítomnosti mnoha svědků. A tu Guðmund vyprávěl, že nejprve utonul Þorstein, potom jeho zeť Þórarin, po němž připadlo dědictví jeho dceři Hildě. „A pak,“ pravil Guðmund, „utonulo toto děvče – po

- němž měla dědit její matka Ósk. „A ta z nich utonula jako poslední.“ Takto připadlo celé jmění Porkelovi, protože jeho žena Guðrið, měla dědit po své sestře Ósk. Tato výpověď se také přičiněním Porkela a jeho lidí brzy rozšířila, ale předtím vypovídali Guðmund poněkud odlišně. Pórarinovým příbuzným se proto zdálo jeho svědectví značně pochybné“ (*Laxd* xviii). Po drobných peripetiích nicméně slaví i zde úspěch Porkel, který má na své straně svědectví, byť i „značně pochybné“.
- 34 *Vel lýgr sá, er með vitnum lýgr* (Jónsson, F.: Oldislandske ordsprog og talemåder. Arkiv för nordisk filologi, 30, 1914, Nr. 257^a, s.v. *ljúga*).
- 35 De Giorgi, R.: Wahrheit und Legitimation im Recht. Berlin, Duncker und Humblot 1980, s. 17.
- 36 Vogt, W. H.: Fluch, Eid, Götter – altnordisches Recht. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 57, 1937, s. 31.
- 37 Viz van den Toorn, M. C.: Ethics and Moral in Icelandic Saga Literature. Assen, van Gorcum 1955, s. 143. Podobný názor o magických počátcích slibu vyslovuje už Andreas Heusler (Altgermanische Sittenlehre und Lebensweisheit. In: Nollau, H. (ed.): Germanische Wiedererstehung. Heidelberg, Karl Winter 1926, s. 198) a koneckončů i Vogt sám (*Fluch, Eid, Götter*, s. 1–3), ve staroseverské době však podle něj již magickou sankci nahradila náboženská (*Fluch, Eid, Götter*, s. 35).
- 38 Tak argumentuje v jihogermánském kontextu Hattenhauer, H.: Evropské dějiny práva. Přel. Sylva Adlerová, Praha 1998, s. 10–11.
- 39 Viz např. *Ldn cccliii; Glúm xxv*.
- 40 Viz de Boor, H.: Die religiöse Sprache der *Vopuspá* und verwandter Denkmäler. In: Vogt, W. H. (ed.): Deutsche Islandforschung, Band I. Kultur. Breslau, Ferdinand Hirt 1930, s. 137–138.
- 41 Viz Snorri, *Gylf xxxiv, Vatn xxvi, Eg lvi*.
- 42 Viz např. *Ldm cccliii a Eb xvi*. Srv. Magoun, F. P.: On the Old-Germanic Altar- and Oath-Ring (*stallahringr*). *Acta Philologica Scandinavica*, 20, 1949, s. 277–293.
- 43 *Tryggð* iv.A, iv.B.2.
- 44 *Akv 30*, srv. *Grið* ii.1; *HH* ii.31–33. Ull je staroseverským bohem lovu a lukostřelby. Co je jeho „prstenem“, netušíme, mohlo by však jít o již zmíněný oltářní náramek v chrámu zasvěceném Ullovi. Óðin byl nejvyšší bůh starých Severánů (v originálu je označen opisem *Sigtýr*, „Vítězný bůh“). Co je jeho „kopcem“, opět nevíme, díky Óðinovu úzkému vztahu k mrtvým by se mohlo jednat o pohřební mohyly. Zmínka o manželském loži a Slunci by mohla působit neústrojně, jako součást slavnostních přísah však nacházíme tyto entity i v přísahách jiných kultur. Viz např. slavnou Héřinu přísahu v *Íliadě* (*Il.* xv.36–46), kde je jako jedna ze slibových mocností zmíněno i manželské lože. Obdobně je tomu se sluncem: Hélios figuruje např. v Agamemnonově přísaze na jiném místě *Íliady* (*Il.* xix.259)
- 45 Vogt, *Fluch, Eid, Götter*, s. 51.
- 46 *Fluch, Eid, Götter*, s. 35.
- 47 Podobné testy jsou navíc zmiňovány jen na několika málo místech, v nichž navíc někteří badatelé nacházejí křesťanský vliv (viz k tomu Lie, H.: Litt om død og pine i vårt gamle hedenskap. In: Finn Hødnebo et al. (ed.): Eyvindarbók. Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen. Oslo, Universitet i Oslo 1992, s. 211–216). To, že je křivá přísaha mezi několika málo činy, s nimiž jsou tyto testy spojovány, nicméně svědčí pro vysoký význam, jež ve staroseverské společnosti měla (viz Starý, J.: Dávný byl věk, kdy Ymi vládl ... Rád a chaos u starých Severánů. In: Vítek, T. – Starý, J. – Antalík, D. (ed.): Rád a chaos v archaických kulturách. Praha, Herrmann 2010, s. 200–202). O to závažnější proto byla (reálně existující) možnost jejího zneužití.
- 48 Rehfeldt – jistě správně – spojuje toto nové, „zduchovnělé“ pojetí s emancipací individuální vůle jako právního faktoru a s etizací práva, které jsou typické pro novověké právní systémy (*Die Vergeistigung des Rechtes*, s. 390).
- 49 Jiné označení téhož kolegia bylo *nemd*, jež označovalo jeho členy jako „ty vybrané“. Viz von See, *Altnordische Rechtswörter*, s. 231, 226.
- 50 [...] *er dómsmönnum þikkir at sannara hafi* (*Jb Lb* §26, *MHL* 155).
- 51 Larson, *Witnesses and Oath-Helpers*, s. 146.
- 52 Dle *Zákoníku sněmu ve Frostě* (*Frost* prol §13; *NGL* i.124) musel falešný svědek či přísedník pomocník zaplatit pokutu pěti marek a nesměl už nikdy v žádném procesu svědčit. Jiné místo téhož zákoníku (*Frost* xiii§25; *NGL* i.247) navíc stanovuje, že už nikdy nesměl v soudní při užít *cizho* svědectví.
- 53 Weitin, T.: Recht und Literatur. Münster, Aschendorff 2010, s. 98.
- 54 Línal, S.: Lög og lagasetning í íslenzka þjóðveldinu. *Skírnir*, 158, 1984, s. 127–128, 131, 133.
- 55 Viz k tomu Starý, *Zákonem necht' je budována zem*, kde je na s. 27 přeložen jedno z nejdůležitějších runami zapsaných ustanovení – zákon o poškození svatyně ze švédské Forsy, datovaný obvykle do 9. století.
- 56 Viz Holm, G.: Literatur i runskrift och ett västgötskt ortnamn. In: Platzack, Ch. – Teleman, U. (ed.): Holm, G.: Nordiska Studier. Femton uppsater om ord, namn, dialekter, filologi, stilhistoria och syntax. Lund, Lund University Press 1996, s. 131–132. Analogickým příkladem jsou dánské mince z doby Svena Ástríðarsona (1047–1074), které se od latiniky znovu vrací k runové abecedě, aby tímto příklonem k dávné místní tradici poukázaly na kontinuitu a starobylost vládnoucích dynastií (*DR Mø* 1–126).
- 57 Lze samozřejmě poukazovat na řadu praktických výhod, jež s sebou ústní tradování zákoníků neslo. Moderní výklady např. prokázaly, že ve společnostech, v nichž jsou zákony předávány ústně, bývá jejich znalost větší než ve společnostech, v nichž jsou zapisovány (Sigurðsson – Pedersen – Berge: Making and Using the Law, s. 39). Stejně tak je zřejmé, že pravidelný přednes zákona na sněmech a jeho schvalování svobodným

- obyvatelstvem vylučoval existenci zákonů, jež by zásadně odporovaly názorům svobodné populace. Staří Seveřané ale těchto argumentů pro obhajobu orality zákoníků nepoužívali, a je tedy otázka, zda si jich byli vůbec vědomi.
- 58 Viz Miller, *Bloodtaking*, s. 248. Pro zmínky v ságách viz např. *Hrafnk xi a Nj cxlii*. K poměrům u kontinentálních Germánů viz Hattenhauer, *Dějiny evropského práva*: „Každá strana směla svou formuli vyslovit jen jednou. Když se jí to nepodařilo, jestliže se překlada, zakoktala, nebo nevyslovila-li předříkávanou formuli dokonale a úplně, pak se procesní úkon nezdařil a právo bylo ztraceno“ (Hattenhauer, *Dějiny evropského práva*, s. 38). Hattenhauerovo vysvětlení je opět nábožensko-magické: věc podle něj souvisela s „čarmomocným charakterem procesních formulí“ (Hattenhauer, *Dějiny evropského práva*, s. 38). Obdobně argumentuje i Rehfeldt (*Vergeistigung des Rechts*, s. 383), který mluví o mechaničnosti a automatickosti archaického práva, která lpěla na znění (*Wortlaut*) formulí a která opět souvisela s magickým způsobem myšlení. Z textů staroseverských formulí a popisů jejich přednesu v ságách se nicméně nezdá, že by tehdejší Skandinávci připisoval formulím nějakou „čaromoc“ či zvláštní mechaničnost. Jistě mohou být formule užity mechanicky, ale pak stojí za touto mechanikou vždy lidé, kteří formulí užívají. Srv. Foucault, M.: *Die Wahrheit und die juristische Formen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 2003, s. 59.
- 59 Viz např. *Jb Lb §17 (MHL 144)*, *Landsl vii§19 (NGL ii.116)*.
- 60 Je proto dost možné, že poukáz na závaznost pronášeného leží i za zcela prakticky vyhlázejícími nařízeními typu „a ten, kdo chce vznést nárok [na půdu] dle zákona, nechť mluví tak nahlas, aby ho slyšeli všichni přítomní, kteří ho chtějí slyšet“ (*Jb Lb §17; MHL 144*).
- 61 Viz např. jedno z ustanovení *Zákoníku sněmu ve Frostě (Frost iv§43, NGL i.171)*.
- 62 §2 (*NGL II 489–90*). Jedná se o dnešní Härjedalen ve Švédsku. K citované pasáži srv. Liestøl, K.: *The Origin of the Icelandic Family Sagas*. Oslo – Leipzig – Paris – London – Cambridge, Aschenhoug – Harrasowitz – Harvard University Press et al., s. 19, 218–219.
- 63 Viz např. *Fyrsta sinni skal maðr þenna eida sverja, er hann gengr í loqréttu en eigi optar, þó at hann sé í nefndr (Landsl i§3; NGL ii.14)*. Pro jihogermánské paralely tohoto zákazu Holzhauser, H.: *Der gerichtliche Zweikampf*. In: Hauck, K. et al. (ed.): *Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters*. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1986, s. 281. Pro formalistickou interpretaci jejich myšlenkového pozadí pak opět Hattenhauer: „Archaické právo nebylo ničím jiným než formou. Právní účinky mohly nastat jenom po splnění určitých formálních náležitostí, přičemž na druhé straně samotné jejich provedení přinášelo právní účinky, a to nezávisle na vůli jednajících. Moderní rozlišování formy a obsahu neexistovalo“ (*Dějiny evropského práva*, s. 38).
- 64 *Nj xxiii*. Viz k tomu Ebel, E.: Kaufmann und Händel zur Sagazeit, in: *Hansische Geschichtsblätter* 95, 1977, s. 1 a Rehfeldtův komentář: „Vyřčené slovo působí nezávisle na záměru, s nímž bylo vysloveno“ (Rehfeldt, B.: *Vergeistigung des Rechts*. Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung, 67, 1950, s. 382, srov. s. 380–381).
- 65 *Ögl Ræfstab §5 (SGL ii.169)*. Viz též Lehmann, K.: *Der Königsfriede der Nordgermanen*. Berlin – Leipzig, J. Guttentag 1886, s. 51–3 a obecně Larson, *Witnesses and Oath-Helpers*, s. 147–148.
- 66 V latinských dokumentech je zkomoleně označován jako *scotacio*, z čehož se vyvinulo moderní označení tohoto rituálu: „skotace“ (angl. *scotation*).
- 67 Jiným byla otázka provádění rituálu. Staří Seveřané znali pouze kontrakty mezi individuálními osobami a otázkou skupinového vlastnictví půdy řešilo staroseverské právo jinými způsoby (mj. třeba existencí óðalu, tj. rodové dědičné půdy). Vlastníkem se proto na straně kláštera musela stát konkrétní osoba (např. biskup či opat), což ovšem bylo neakceptovatelné ze strany církve. Výsledkem byl bizarní kompromis, při němž byla půda prodána, či darována světci – patronu kláštera. Žádaný cíp jeho pláště – který samozřejmě obvykle nebyval k dispozici – byl pro tuto příležitost suplován cípem oltářního antepedia, jež přidržovali svědci.
- 68 Dnes Vå na jihu Švédska. Jihošvédský kraj Skåney (dnes Skåne) byl tehdy součástí Dánska.
- 69 Viz např. *Landsl vii§19 (NGL ii.116)*.
- 70 Gelting, M. H.: *Circumstantial Evidence: Danish Charters of the Thirteenth Century*. In: Mostert M. – Barnwell, P. S.: *Medieval Legal Process: Physical, Spoken and Written Performance in the Middle Ages*. Turnhout, Brepols 2011, s. 161–162.
- 71 Gelting, *Circumstantial Evidence*, s. 183–189.
- 72 Gelting, *Circumstantial Evidence*, s. 191.
- 73 Gelting, *Circumstantial Evidence*, s. 183.
- 74 Viz k tomu Niels Skyum-Nielsen, *Kirkekampen i Danmark 1241–1290*. Jakob Erlandsen, *samtid og eftertid*. København, Munksgaard 1963, s. 67–88.
- 75 Skyum-Nielsen, *Kirkekampen i Danmark 1241–1290*, s. 70.
- 76 Gelting, *Circumstantial Evidence*, s. 194.
- 77 „Posvátnost“ staroseverského práva a její případný charakter jsou nedořešeným problémem staroseverských právních dějin. V šedesátých letech se stala předmětem prudkých sporů mezi Klausem von See (von See, *Alt-nordische Rechtswörter*, zejm. s. 103–138; von See, K.: *Kontinuitätstheorie und Sakraltheorie in der Germanenforschung*. Antwort an Otto Höfler, Frankfurt, Athenäum 1972; von See, K.: *Der Streit um die „Sakraltheorie“ in der deutschen Germanenforschung*. In: von See, K.: *Europa und Norden im Mittelalter*. Heidelberg, Carl Winter 1999, s. 109–127) a Otto Höflerem (*Sakraltheorie und Profantheorie in der Altertumskunde*. In: Bandle, O. – Klingenberg, H. – Maurer, Fr. (ed.): *Festschrift für Siegfried Gutenbrunner*. Heidelberg, Carl

- Winter 1972, s. 71–116), které byly vedeny tak útočným a osobním tónem (účastníci si v jejich průběhu předhazovali mj. i své působení v akademických strukturách hitlerovského Německa), že to nadlouho zbrzdilo jakoukoliv rozumnou debatu o tomto tématu.
- 78 Miller, *Bloodtaking*, s. 256.
- 79 Z moderních teorií pravdy se staroseverskému blíží Habermasova dichotomie pravdy (*Wahrheit*) a pravdivosti (*Wahrhaftigkeit*) přičemž pravda je definována vztahem výroku a fakt, pravdivost pak vztahem výroku a osoby, která je pronáší, a jejímž kritériem je to, „že manifestní řečová intence je míněna právě tak, jak je vyjádřena“ ([...] *daß die manifeste Sprechintention so gemeint ist, wie sie geäußert wird*, Habermas, J.: *Erläuterungen zum Begriff des kommunikativen Handelns*. In: Habermas, J.: *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1995, s. 588). Ani tady však není korelace úplná, neboť Habermas (*Erläuterungen*, s. 589) klade pravdivost na subjektivní rovinu řeči a v podstatě tak redukuje její aplikovatelnost na výroky o vnitřních stavech člověka (*Kundgabe subjektiver Erlebnisse*). Nikoliv náhodou se však s tímto názorem setkáváme v teorii, která chápe člověka (*Erläuterungen*, s. 588) především jako bytost promlouvající a naslouchající ([*Es*] *nötigt dazu, die Akteure auch als Sprecher und Hörer zu betrachten*). Pro starého Seveřana ovšem stála situace jinak. Promlouvání a naslouchání tu vytvářelo pravdivost, která neměla subjektivní charakter, ale byla zcela objektivní a proto mohla sloužit jako základ soudního rozhodnutí. Asi nejbližší staroseverskému pojetí pravdy tak stojí pragmatický názor Williama Jamese, podle něž činí větu pravdivou to, že se k ní člověk jako k pravdivě vztahuje. Viz *Pragmatism (A New Name for some Old Ways of Thinking). The Meaning of Truth (A Sequel to Pragmatism)*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press 1998, s. 34–113 a zejména s. 320–323.
- 80 Srv. „Svědék [...] nedosvědčoval nevinu, nýbrž společenskou důležitost obžalovaného. Dokazoval tím solidaritu, na niž se mohl žalovaný spolehnout, jeho váhu, jeho vliv, význam společenské skupiny, k níž patřil, a lidí, kteří byli připraveni, podpořit ho v konfliktu či boji. S důkazem nevinny, důkazem, že k projednávanému činu nedošlo, neměla tato procedura co dělat“ (Foucault, *Die Wahrheit*, s. 58).
- 81 Nietzsche Friedrich, *Mimo dobro a zlo. Předehra k filosofii budoucnosti*, Praha: Aurora, 1996, ix. 260. U starých Seveřanů tomu bylo nejinak (viz Árnason, V.: *Saga og siðferði. Hugleiðingar um túlkun á siðferði Íslendingasagna. Tímarit Máls og menningar*, 46, 1985, s. 33–34).
- 82 Srv. „*My pravdiví*“ – tak si ve starém Řecku říkali urození. [...] Vznešený druh lidí cítí *sebe* jako toho, kdo určuje hodnoty [...] je tím, kdo *hodnoty* tvoří“ (Nietzsche, *Mimo dobro a zlo*, ix.260).
- 83 *ME þingm* §30 (*SGL* x.232). Srov. von See: *Altnordische Rechtswörter*, s. 231.
- 84 Viz k tomu Friedrich Nietzsche, O pravdě a lži ve smyslu nikoliv morálním, přel. Věra Koubová, in: *Filosofický časopis* 41 (1993), s. 678–688, zejm. s. 682.
- 85 Miller, *Blood-taking*, s. 307.
- 86 Pro další staroseverské termíny ve staroanglickém, skotském, irském a velšském právu viz Steenstrup, J.: *Normannerne*. Bd. 4. Danelag, København, Rudolph Klein 1882, s. 73–397, zejm. s. 385–397, Craigie, W. A.: *Oldnordiske Ord i de gaeliske Sprog. Arkiv för nordisk filologi*, 10, 1894, s. 149–166 a von See, *Altnordische Rechtswörter*, s. 16–17, 19–20.
- 87 Hattenhauer, *Evropské dějiny práva*, s. 37.
- 88 Foucault správně upozorňuje, že severský způsob nacházení pravdy nebyl méně racionální než náš. Spíše šlo na jiném pojetí racionality, které bylo opět spojeno s tehdejší mocenskou strukturou, odlišnou od té, na niž stojí dnešní společnosti (Foucault, *Die Wahrheit*, s. 72–73).

The Concept of Truth in Old Norse Provincial Laws

Jiří Starý

Resumé

In spite of being carefully studied since early Modern Times, Old Norse lawbooks still present the historians of law with many difficult questions. One of them is the concept of Truth.

The noun “truth” (*sannendi*, *sannindi*) occurs rather scarcely in the older provincial laws (in contrast to the later royal country laws). More often we meet the corresponding adjective *sannr*, whose literary meaning was “true”, but the legal meaning mostly “convicted”, and the verb *sanna*, whose literary meaning was “to make true”, while the legal meaning reached from “confirm a witness or oath” to “to prove someone’s guilt”. Both confirming and convicting or proving were realised by means of witness or oath presented to the court either by the parties themselves or by their witnesses and oath-helpers. Especially in the last mentioned case, knowledge of the circumstances of the committed act was not presupposed on the side of the witness or oath-helper, in spite of the fact that his or her oath or witness statement constituted the “truth” of the claim. Thus we are forced to ask, in which way the witnesses and oaths could be taken as “truth” and how and why the whole system worked.

Many answers were given to this question in the course of scholarship with most of them being possible to classify in three categories. The *formal* explanations tend to operate with the presupposition that the concept of truth was based on the concept of the correctness of performed legal act, i.e. the witness or oath that was formally correct, was considered to be true, without questioning its material content. But such an interpretation is hardly convincing since we know very well from Old Norse narrative sources (e.g. Icelandic Family sagas) that Old Norsemen were well aware of the difference between formal correctness and material truth. The same objection holds true for the *magic-religious* explanations which operate with an idea that lying witnesses or oath-helpers were objected to a revenge of gods or magical powers observing the truthfulness of witnesses and oaths. However the sources of Old Norse religion do not deliver much evidence of such deities, not to mention that such a concept could hardly correspond to the fact, that the witnesses and oath-helpers were not obliged to know the real state of the facts and thus, when witnessing or swearing something that was not in accordance to it, they could not be considered “guilty” in the religious sense (even when they of course were considered guilty in the legal sense). Lastly, there exist *socio-moral* explanations, stating that a person witnessing or swearing an oath put his personal honour at stake and thus the effect of his witnessing or swearing falsely would ruin his (or her) social position. Again, the narrative sources do not give much support to this idea.

The present article does not try to disregard the above mentioned theories but claims that they are not able to fully explain the high esteem and legal functioning of the Old Norse witness and oath. In the author's opinion, the only possible way to understand these phenomena in the Old Norse legal system is based on the concept of the "power of spoken word" which is only secondarily connected to religious, magical, formal or social concepts. It rather points to the fact that, for Old Norsemen, the criterion of the truth did not depend on the relationship between the spoken word and reality but rather the speaker's decisiveness to stand behind his own words. In the view of the author, this explanation can be amply demonstrated by taking a closer look at the conflict between the institution of spoken oath and the institution of written testimony that can be observed e.g. in the extant charters from the Scandinavian Middle Ages. The written testimony (introduced to Scandinavia by the church) was, for a long time, hardly able to compete with the native concept of collective oath or testimony, because it contained no personal involvement.

At the end of the article, some modern concepts of truth are mentioned (e.g. Jürgen Habermas' or William James'), that stand closer to the Old Norse than the traditional European one.